

KÜLÖNLNYOMAT A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM 1972. ÉVI ÉVKÖNYVÉBŐL

OEE Könyvtár
Áll. Ell. 2020

Miklós Zsuzsa

A debreceni vákáncsosok

Országos Erdészeti Egyesület Wagner Károly Erdészeti Szakkönyvtár	
Teljesítés szám:	143/2018
Csoport szám:	I.
Raktári jelzet:	S.V.V.

DEBRECEN

1974

A debreceni vákáncsosok

I.

A debreceni erdőgazdálkodás rövid története – a köztes művelés kialakulása

A debreceni erdőkről – ismereteink szerint – *Török Pál* erdőmester készítette el az első összefoglalót 1868-ban.¹ Eszerint a város erdőbirtoka összesen 45 578 kh, de ebből csupán 21 049 kh (46⁰/₀) tekinthető ténylegesen fás területnek, a többi tisztás.² Az 1882-es adatok szerint javult ugyan valamit ez az arány, (51,8⁰/₀),³ az erdőségek állapota mégis aggasztó volt.

Zárt erdőtestet csak Nagyerdőn, Monostoron, Apafáján, Savóskúton és Ohaton, tehát a város északi és nyugati részén lehetett találni. A keleti területeket csak kisebb-nagyobb foltokban fedte erdő.⁴ Mivel az erdők közé ékelődő tisztások semmi hasznot sem hajtottak, már a XVII. században kiosztották őket a polgárcknak – Nagyerdő, Apafa, Savóskút és Ohat kivételével. A kiosztott tisztásokat azután – 21 819 kh. – részben kaszálásra, részben az állatok téli legeltetésére vették igénybe.⁵ Az állattartás megkívánta az erdei legeltetés fenntartását és a kaszálók használatát. Ugyanakkor a város vezetősége tudta, hogy a legeltetés és a kaszálás egyaránt pusztítja az erdőket. Ezt az ellentmondást évszázadokon keresztül rendeletek sorozatával próbálták áthidalni – több-kevesebb sikerrel. Már a XVII. században találkozunk egyes erdőségek „avarban tartása”-val, tehát bizonyos részeken csak meghatározott években lehetett legeltetni. 1774-ben pedig a Forgách-féle commissio elrendelte, hogy amíg a vágásokon a sarjhajtás vagy a makkvetés meg nem erősödik – általában hat évig – nem szabad legeltetni az erdős pusztákon.⁶

Övták az erdőket a tüztől, valamint a kint lakó emberek pusztításától is (utóbbi érdekében kiadott rendelkezések azonban csaknem teljes mértékben hatástalannak bizonyultak).

Az erdővédelmi intézkedéseken kívül már a XVIII. századtól kezdve említik a mesterséges telepítéseket is.⁷

Lényeges változás azonban a XIX. század második feléig az erdőgazdálkodásban nem történt. A felújítás nagyrészt még mindig sarjerdő üzemmód szerint történt, s nem változtattak a birtoklási viszonyokon sem. Elsősorban ez utóbbi okozta azt, hogy az erdők 40⁰/₀-ának a sűrűsége nem haladta meg a 30–40⁰/₀-ot, tehát a fatömegnek, illetve az álló fáknak a 60–70⁰/₀-a hiány-

1 *Erdészeti Lapok* (a továbbiakban EL) 1968.

2 *Török Pál*: Sz. kir. Debreczen város erdőségeinek rövid leírása. = EL 1868. 471.

3 *Török Gábor*: Debreczen város erdőgazdasága. = EL 1882. 958.

4 *Debrecen sz. kir. város. Főszerk. Csobán Endre, Csűrös Ferenc* (a továbbiakban Csobán–Csűrös) (Bp. 1931.) 313.

5 *Török Gábor* i. m. 1882. 959.

6 *Gombár József*: Debrecen agrárviszonyai és agrártársadalma a XIX. század első felében. (Debrecen, 1962.) 71.

7 *Zoltai Lajos*: Debreczen 200 év előtt. Gazdaságtörténelmi adatok. (Bp. 1902.) 15.

zott.⁸ Ültetést még nagyon kevés helyen alkalmaztak, a sarjerdő üzemmód mellett inkább a makkvetés terjedt el.

Problémát jelentett a tölgyesek elsatnyulása, visszaszorulása is. A földművelés a laposabb területekről elűzte az erdőt, a magasabb részeken pedig kedvezőtlené vált a termőhely a tölgy számára, mivel a vízrendezés következtében csökkent a talajvíz szintje. 1868-ban még a kocsányos tölgy volt az uralkodó fa a debreceni erdőségekben, de már ekkor javasolták, hogy a terméketlenebb homokos területeket akáccal kellene sürgősen betelepíteni.⁹ Ennek eredményeképpen 1882-re már ez a fa is jelentős mértékben elterjedt.¹⁰ Térhódítása oly gyors volt, hogy már a XIX. század végén a következőképpen alakult az egyes fafajok területének százalékos aránya:

tölgy	38 ⁰ / ₀
akác	55 ⁰ / ₀
egyéb	7 ⁰ / ₀

Az akác terjedését elősegítette igénytelensége és gyors növekedése is.

A debreceni erdőségek állapotának javítását és az erdőgazdálkodás módszerének megváltoztatását az Országos Erdészeti Egyesület 1868. évi debreceni ülésén is sürgették. A vitán elhangzott bírálatokat és javaslatokat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A sarjerdő üzemmódban túlságosan magas (60 év) fordákat alkalmaznak. Ezért az előregedett fa már nem képes életerős sarjakat nevelni, s előbb-utóbb tisztások keletkeznek. Az ilyen erdőt ki kell irtani, fel kell szántani, s makkal be kell vetni.¹¹

2. A városi főmérnök szerint a birtoklási viszonyokon is változtatni kell. Javasolja – az erdőben levő magánbirtokok rendezését (abból a célból, hogy minél nagyobb összefüggő erdőtestek legyenek kialakíthatók) – azokat a területeket, amelyek a rendezés során a városnak jutnak, mentesíteni kell mindenféle szolgalmától, s csak erdőművelésre kell használni.¹²

3. Vágás előtt és után is 5–10 évig legyen tilalom alatt az erdő. Így a lehullott makkból természetes úton vetés lesz, s vágás után olcsóbb az ültetés.¹³

Az Országos Erdészeti Egyesület által kifogásolt hibákat a város vezetősége elismerte, de kiküszöbölésük érdekében nem tett semmit. Csupán az erdő területének növelésére törekedtek, arra már nem volt gondjuk, hogy megvizsgálják: a körülmények megfelelnek-e a korszerű erdőgazdálkodás igényeinek. Lehet, hogy a telepítés megoldása is elhúzódott volna, de az 1879. évi erdőtörvény (XXXI. tc.) hozzájárult az intézkedések meggyorsításához: gátat szabott az okatlan erdőirtásnak, előírta az erdő fenntartását, védelmét, a kopár és futóhomokos területek beerdősítését, az erdészeti szolgálat hatósági szervezetének kiépítését stb.¹⁴

Az erdőtelepítés problémáját a város a lehető legolcsóbban oldotta meg. „Mint ahogy ... anyagi eszközöket a város rendelkezésükre bocsájtani nem tu-

8 Keresztesi Béla: Magyar erdők. Jóléti erdőgazdálkodás. (Bp. 1968.) 111.

9 A debreceni erdők kezeléséről. = EL 1868. 529.

10 Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása. Szerk. Zelizy Dániel. (Debrecen, 1882.) 675.

11 A debreczeni erdők kezeléséről. = EL 1868. 525.

12 Uo. 528.

13 Uo. 534.

14 Lesenyi Ferenc: A magyar erdőgazdaság története és mai helyzete. (Bp. 1936.) 12.

dott, arra az elhatározásra jutottak, hogy az erdő felújítását mezőgazdasági köztes használattal kapcsolatosan biztosítják. Ez okból az erdőterületen erdő-telepítőket (vákáncsosokat) alkalmaztak . . .”¹⁵

A szárazabb területeken a mesterséges erdőtelepítés már a XVIII. században megkezdődött.¹⁶ 1868-ban pedig Török Pál erdőmester valószínűleg a köztesel történő erdősisítésre célzott: „ . . . múlt ősszel . . . 50 catast hold osztatott ki a szegényebb sorsú lakosok között ortás és ertés végett.”¹⁷

Konkrétan az 1880-as évek elején vetődött fel a köztes művelés alkalmazása: „Mezőgazdasági terményekkel – nevezetesen rozs, de különösen tengerivel – a hol a sorok egymástól két méternyire jönnek, tétetett kísérlet 180 holdon a Nagy-erdőn, 16 holdon a Paczon. Ezen felújítási mód az itteni körülményeknél fogva pénzbe nem kerül, a művelési költséget a termés megadja, több éven át kapáltatván a talaj, a kikelt csemete gyönyörűen növekszik . . .”¹⁸

A város részéről tehát elsődleges szempont az olcsóság, a rendelkezésre álló munkaerő minél jobb kihasználása.

Az ingyenes erdőtelepítést őriai munkaerő-tartaléokra alapozták. Ugyanis az úrbérrendezéskor a jobbágytelkek egy részét szerződésesnek, azaz nem úrbéresnek minősítve, a volt jobbágyság egy részét megfosztotta addig használt földjétől.¹⁹ Emellett az 1870–1880-as években tömegesen mentek tönkre a kisparasztiak. Kezdetlegesebb felszerelésükkel nem bírván a versenyt, birtokaik tovább aprózódtak, s fokozatosan eladósodtak. Elszegényedésükhöz azonban a múlt század második felében oly gyakori elemi csapások is nagymértékben hozzájárultak.

Debrecenben már 1863-ban 1400 munkanélküli élt, s számuk a század vége felé egyre inkább nőtt.²⁰ Az 1880–1890-es években csökkent a 30 kh-on aluli gazdaságok földrészesedése, s nőtt a 30 holdon felüli gazdaságoké.²¹ A közép- és kisparasztságot sújtotta az adók és adósságok behajtása címén eszközölt végrehajtás is, amely 1899-ben 201 gazdaságot, 1900-ban pedig 1027 családot tett tönkre.²² Bár a Debrecen környéki munkanélküliséget időlegesen csökkentette ugyan az erdei vasút építése (1871), majd az erdős puszták csatornahálózatának elkészítése (1892–1897), az erdőgazdaság részére mégis mindig maradt elég mezőgazdasági munkás, akik az embertelen körülmények ellenére puszták letük fenntartása érdekében vállalták az erdőtelepítést.

Az első vákáncsosok feltehetően a XIX. század második felében kitelepült elszegényedett debreceni lakosok lehettek. Később pedig a környező falvak nincstelen földmunkásaiból, cselédeiből toborzódtak. Életkörülményeikre jel-

15 Csobán-Csűrös i. m. 321.

16 Balogh István: Adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez. A vákáncsosok. (Debrecen, 1936.) 11.

17 Török Pál i. m. 473.

(Ortás = irtás – ld. ortókapa, irtókapa). Ertés: „csemeteültetés kiirtott erdőrészen, erdősisítés.” – Gombocz Zoltán–Melich János: Magyar etymológiai szótár. (Bp. 1914–1930.) II. 28. hasáb.

18 Török Gábor i. m. 1882. 965.

19 A szerződéses jobbágyok terheikre s használt földjeikre nézve az urbáriumtól eltérő külön egyezséget kötöttek a földesúrral. Állami adót nem fizettek, ezért a jobbágyszabadtatás után lebonyolított ún. úrbérrendezéskor – a jobbágyszabadtató törvények értelmében – ezek a földek a volt földesúr – jelen esetben Debrecen tulajdonába kerültek.

20 Komoróczy György: Debrecen története a felszabadulásig. (Debrecen, 1955.) 77.

21 Uo. 78.

22 Uo. 79. p.

lemző, hogy sok paraszt, ha tönkrement, inkább elment napszámosnak, majornak vagy summásnak, mint vákáncsosnak.²³

A vákáncsos szó a latin *vacō*, -are igéből származik, melynek jelentése üres, szabad. Ebből alakult ki a vacans kifejezés, amely Debrecenben először a XVIII. században szerepel – üresedésben levő, betöltetlen, gazdátlan, elhagyott területet jelölve („*ut vacantia falcastra inter cives . . . subdividuntur*”)²⁴

A XIX. század első évtizedeiben hasonló értelemben alkalmazták magyar nyelvű iratokban: „... az említett ujj Ház hely vacantiában lévén, Deme Mihálynak által engedtetik, íródjon a neve alá.”²⁵

Az 1820-as évektől – az erdők pusztulása és a gazdátlanul maradt tisztások szaporodása miatt – egyre gyakrabban lehet találkozni a vacans-kaszáló kifejezéssel is: „*Specificatioja Azon Vacans Kaszállóknak a’ mellyeket én . . . Harmadra ki adtam . . . a gazdátlanná lett, úgy nevezett vacans tanya földekre és kaszállókra nézve . . .*”²⁶ 1845-től már nyomtatott úrlapon is szerepel a „vákáncsok” szó.²⁷

A vacans alapszóból származó vákáncs különösen a vákáncsföld összetételben gyakori: „*azt az (irtott) erdőparcellát jelenti, amelyet az erdőgazdaság telepítés kötelezettsége mellett a vákáncsosnak használatba ad.*”²⁸ Itt tehát a szóvégi *s* < *cs* affrikálódása figyelhető meg. Jelentésánilag fontos, hogy az elvont „gazdátlan, elhagyott” jelentésű latin a magyarban konkrét „betelepített parcella” jelentést kapott.²⁹

Magának a vákáncsos szónak a megjelenési idejére nincs pontos adat. Bizonytalan, hogy a köztes használatú erdőtelepítés elterjedése előtt is használták-e vagy csak utána. Mai hangalakjában és jelentésében feltehetően az 1880-as évektől kezdve szerepel.³⁰

Foglalkozása szerint a vákáncsos „debreceni erdőirtó és erdőtelepítő, aki az általa beültetett erdőparcellát (az úgynevezett vákáncs-ot vagy vákáncs-földet) a fák felnövekedéséig gondozza és a facsometék között saját szükségletére kapás növényeket termeszt”³¹

A Debrecen közelében levő vágásterületeket a város szegényei között osztották ki. A köztes művelés ellenében kötelezték őket, hogy területüket tisztítsák meg, tölgyekkel illetve facsometével ültessék be, s a beültetett részt is műveljék még néhány évig „a talaj porhanyítása és a gyomtól mentes állapotban való fenntartás érdekében.”³²

Azok számára pedig, akik a távolabbi erdők betelepítésére vállalkoztak, a köztes művelésen kívül megengedték a helybenlakást és az állattartást is. „Szóval minden áron népet csalogattak a munkahelyre, az erdő belsejébe, a beültetni kívánt erdővágás helyére.”³³ Erre a munkára a környékbeli falvak (Vá-

23 Mocsár Gábor–Taár Ferenc: Tanyavilág – bomló világ. (Bp. 1964.) 30–31.

24 Kiss Lajos: Vákáncsos. Magyar Nyelv. 1956. 469.

25 Uo.

26 Uo.

27 Uo.

28 Uo. 471.

29 Uo.

30 Uo.

31 Uo. 469. Tehát nemcsak „erdőirtással és földműveléssel foglalkozó emberek” (Balassa Iván: A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse. [Debrecen, 1940.] 104.), nemcsak „az erdő irtását és művelésre alkalmassá tételét . . . végzik” (uo. 14.), hanem, és legfőképpen erdőtelepítők.

32 Káán Károly: A magyar Alföld. (Bp. 1927.) 280.

33 Uo.

mospércs, Hajdúsámson, Hosszúpályi, Monostorpályi stb.) lakói közül elsősorban azok vállalkoztak, akik nem tudtak vagy nem akartak máshol munkát vállalni.

A vákáncsosok létszámára vonatkozóan sajnos kevés adat áll rendelkezésünkre. Csak 1921-től kezdve tudunk többé-kevésbé pontos számadatokra támaszkodni. A korábbi évek állapotára csak a szöveges utalásokból következtethetünk. Ezek alapján két hullám figyelhető meg a telepítők létszámának alakulásában: az első a századforduló utáni években éri el tetőpontját, a második 1921-ben. 1921 után fokozatos csökkenés tapasztalható a város intézkedései következtében (l. I. sz. táblázat).³⁴ Úgy tűnik, hogy a város a létszám ala-

I. táblázat

A vákáncsosok létszámának alakulása

Év \ Hely	1921	1929	1938	1942	1943
Debrecen	85	30	24	7	12
Gúth	36	11	6	6	5
Haláp	414	112	129	46	30
Nagycsere	445	205	89	9	8
Bánk			42	38	32
Összesen	980	358	290	106	87

kulásához igazította a telepítési szabályzatok kiadását: az elsőt „A vákáncsos földek használati szabályai” 1906-ban, a második, bővített és átdolgozott rendelkezést 1921-ben adták ki, amikor ismét nagyobb tömegek vettek részt az ilyen jellegű erdőtelepítésben.

Figyelembe véve a vákáncsosok igen szűk társadalmi körét, családtagokkal is csupán néhány ezerre menő lélekszámukat, felmerülhet a kérdés, vajon érdemes-e foglalkozni velük. A fenti adatok szerint ugyanis, amikor a számuk a legmagasabb volt, akkor is csak 980 vákáncsos-család élt a debreceni erdőségeken (a családtagokat is beszámítva hozzávetőlegesen 6000 fő). Jóllehet a vákáncsosok csak Debrecenben, annak is csak északi és keleti erdőségein dolgoztak, valójában őket olyan, az agrárproletariátushoz tartozó speciális kis csoportnak kell tekintenünk, akiket foglalkozásuk sajátos jellege különböztetett meg a szegénységnek e hatalmas tömegétől. S éppen e sajátos jegyek tették egyben indokolttá is, hogy sorsuknak megkülönböztetett figyelmet szenteljünk. Bizonyos értelemben ők is vándorló életmódot folytattak, de ez a mozgás csak Debrecen város birtokhatárain belül zajlott – az erdőgazdaság intézkedéseinek megfelelően. Magának az életformának a tartama sem volt hosszú: a vákáncsosok alkalmazása és erdőtelepítésük ideje az 1880-as évek elejétől az 1940-es évek közepéig, tehát maximum 65–70 évig tartott csupán. A város szükségből volt kénytelen alkalmazni ezt a gazdálkodási módot, s bizonyos idő elteltével, amikor már másként is biztosítani tudta az erdőségek fenntartását és az új erdők

34 1921 – *Csobán-Csűrös* i. m. 322.; 1929 – Uo. 323.; 1938 – HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946.; 1942 – Uo. Erdőig. 1942/4391. ikt. sz.; 1943 – Uo. Erdőig. 1944/5002. I. ikt. sz.

telepítését, maga is megszüntetni törekedett azt. Pályafutásuk e rövid ideje alatt azonban a vákáncsosok olyan körülmények között és olyan módszerekkel dolgoztak, amelyek ugyancsak egyedülállóak szinte az egész országban. A vákáncsosoknak az ültetéssel telepített erdőkben köztes művelést kellett alkalmazniuk. E gazdálkodási módot önmagában szemlélve azt feltétlenül újszerűnek és pozitívnak kell tekintenünk.³⁵ Ugyanakkor a körülmények, amelyek között a vákáncsosoknak végezniük kellett ezt a munkát, korabeli nincstelen sorstársaikhoz mérten is kirívóan rosszak, egyedülállóak voltak. Mint majd később látni fogjuk, e néhány száz család szinte a jobbágyokhoz hasonlítható módon élt és dolgozott a magyarországi kapitalizmus virágkorában.

A velük való foglalkozást végül, de nem utolsó sorban bizonyos néprajzi szempontok is indokolják. Sajátos viszonyaikból, szétforgácsoltságuk, kirekesztettségük és elmaradottságukból eredően mind az építkezés és a munkaeszközök, mind az életmód területén olyan ősi jellegzetességeket őriztek meg, amelyek máshol – ebben a korban már – nem nagyon találhatók fel.

II. A vákáncsosok élete, munkája

1. Letelepedés – építkezés

Letelepedés előtt az *„ültető tartozik személyi adatainak bemondása, a kötelező ültetési szabályzat aláírása, valamint a terület átvétele végett az erdőgondnokságnál jelentkezni, s átvétel után az átvett területre állandóan felügyelni.”*³⁶

Mivel a köztes művelést csak a fiatal fák koronájának záródásáig lehetett alkalmazni – általában három évig – a vákáncsos egész életére és tevékenységére az ideiglenesség nyomta rá bélyegét. Ha a záródás bekövetkezett, másik vágásterületre kellett költöznie a telepítőnek.

A vákáncsföldet és a kunyhók helyét az erdőgazdaság jelölte ki. Meghatározták, hogy a lakóhely területe 50 négyszögölnél (!) nagyobb nem lehet.

Az építkezéshez az erdőgazdaság adott fát, amelynek mennyisége a család nagyságának megfelelően alakult.

A vákáncsosok kétféle kunyhót építettek:

1. *„feődkunnyót”*

2. *„félleg fennálló” vagy „félfennálló kunnyót”.*

Földkunyhókat, földalatti lakóházakat már a XVII–XVIII. században is említenek Debrecen környékén. Az 1698-as összeírásban 104 nagyobb földalatti és 324 kisebb földalatti debreceni ház szerepel. Az 1715-ös összeírás *„domunculae aut tuguriola subterranea”*-nak nevezi a földkunyhókat.³⁷

A XVIII. században és a XIX. század első évtizedeiben az erdei kaszálókon részben a fentemlített földkunyhó, részben a gúla alakú kunyhó a gyakori, amelyet a pásztorok és majorosok építettek maguknak. A fennálló házak csak a

³⁵ „A csemeték gyomlálása. A felburjánzó fű és gyom irtása következik, mely azonban csak sorközi művelés mellett lehet tökéletes. Hol ez az eset nem fordul elő (mint a legtöbb erdőgazdaságban), a fűvet sarlóztatjuk . . .” – *Földes János*: Az erdő, annak művelése, hasznai, védelme és rendezése. (Bp. 1911.) 55.

³⁶ *Erdőtelepítési szabályai*. Debrecen (a továbbiakban ESZ), 1921. 5.

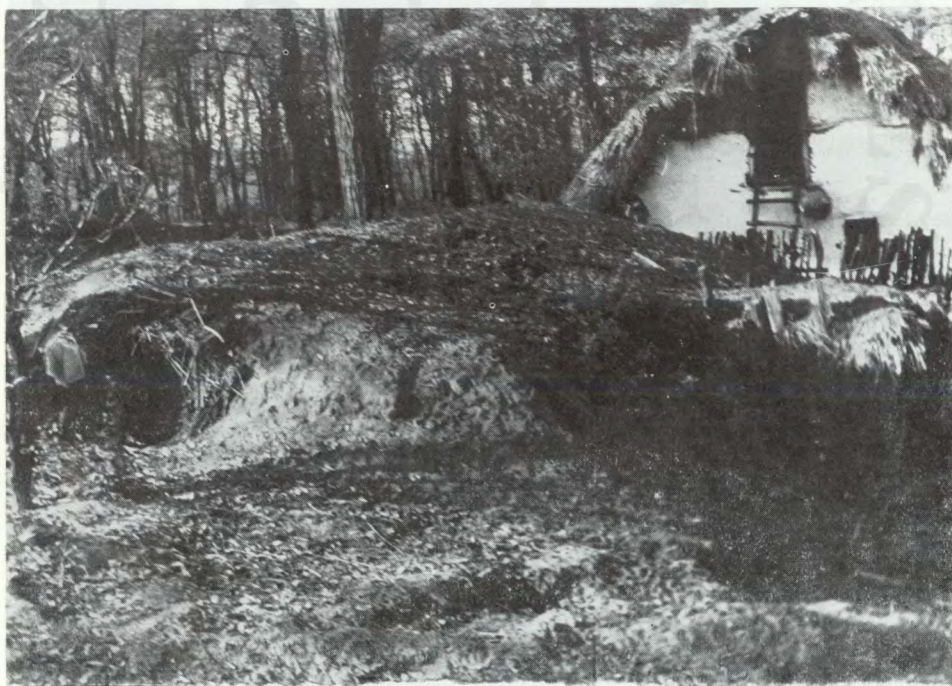
³⁷ *Ecsedi István*: A debreceni népi építkezés. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. 1912. 162.

XIX. század második felében kezdenek elterjedni az erdős pusztákon, amikor – a puszták megváltása után – erre engedélyt adott a város.³⁸

A földkunyhók a múlt század 80-as éveitől – a vákáncsosokkal történő erdőtelepítési mód alkalmazásától kezdve – ismét feltűnnek. Jóllehet ma már ez a telepítési mód megszűnt, a kunyhók egy része még megtalálható – részben eredeti funkcióját betöltve, részben megváltozott rendeltetéssel.

Lakóhelyként már csak a félfennálló kunyhót használják, azt is ritkán. Az istállók legtöbbje azonban még ma is földkunyhó. S nemcsak a volt erdőtelepítők építenek ilyet, hanem a vasutasok is. Ezeken lehet megfigyelni az építkezés módját, a földkunyhó szerkezetét. *„Egyfelül part, erről gödröt ástunk. A másik oldalt simán hagytuk. Két ágas, azon egy hosszú gerenda. Két sarokágas, két majorfa. A fákat elhasgatták, azt tették deszka helyett palaonnak. Letapasztottuk.”*³⁹ (1. kép.)

A gödör nagysága különböző lehetett, a család nagyságától függött. Mélysége 1,5–2 méter. Két hosszabb ágas (kb. 3 méteres) tartotta a *mestergerendát*, hat kisebb pedig a *majorfákat*. Ezek támasztották alá a szarufákat. (1. rajz, 2–3. kép) A falakat vastagabb karók alkották, de ezeket olyan sűrűn verték egymás mellé, hogy nem kellett a közüket befonni vesszővel, mint az igazi paticsfalnál. Csak szalmás, *pévás* (pelyvás) sárral tapasztották be a karókat. A tetőt hasonlóképpen készítették el. A szarufákat is sűrűn helyezték el, ezekre gallyas ágakat, szalmát, s arra vastagon földet raktak. Belülről a falhoz hason-

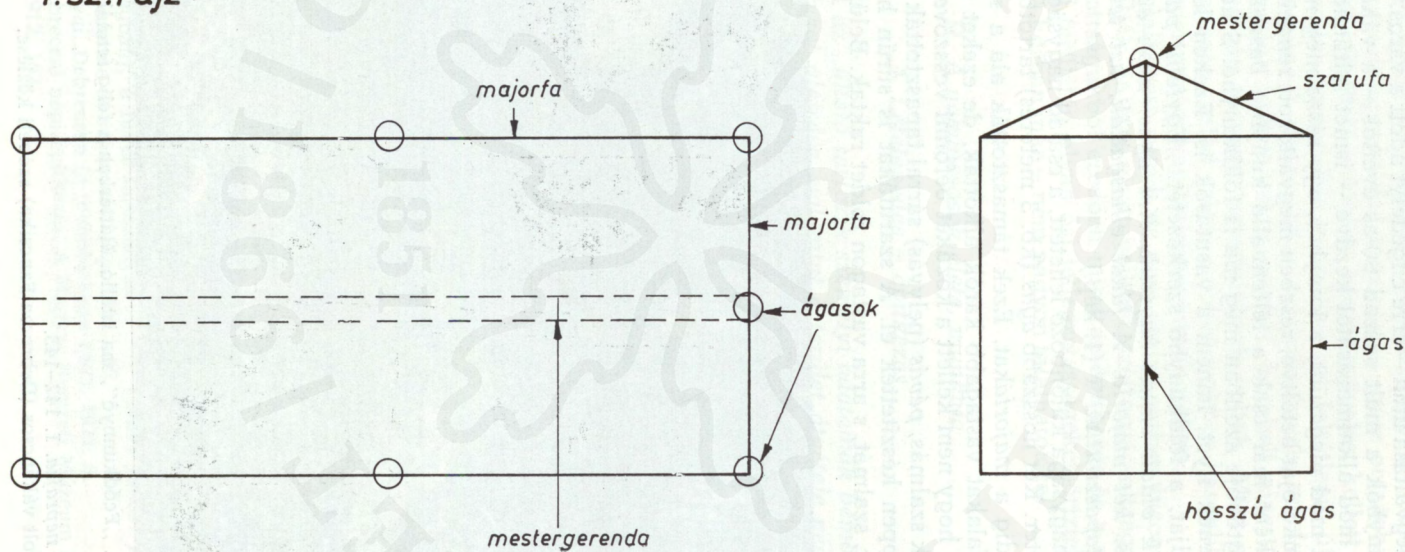

1. kép. „Feődkunyhó”, ma istálló. Háttérben a félig fennálló kunyhó

38 A magyarság néprajza. I. 142–143.

39 Szűcs Lajos volt vákáncsos (Debrecen-Fancsika) szóbeli közlése.

1.sz.rajz:

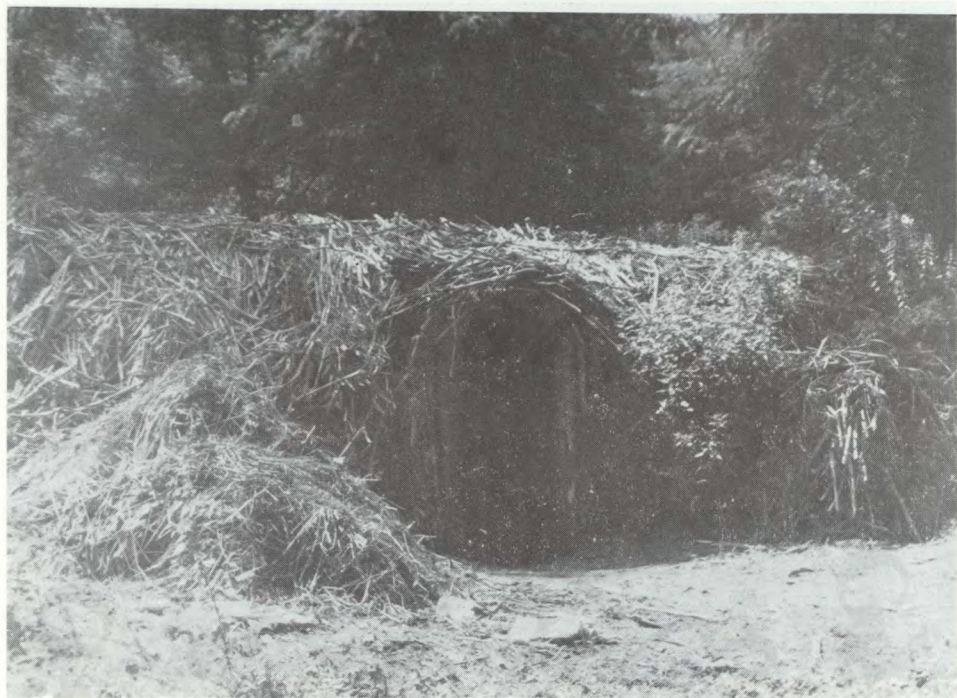

2. kép. A földkúnyhó rövidebbik oldala belülről

3. kép. A tetőszerkezet belülről

4. kép. A „gátc”

lóan betapasztották a fedelet. Ennél a kunyhónál padlást nem készítettek. Az ajtó elé *gátort* helyeztek, amely részben a hófúvástól, részben a hidegtől védte a kunyhó belsejét. (4. kép) Ezt ugyanúgy építették, mint a falat. Ablakot a kunyhó végén hagytak, mely kb. egy szintbe került a külső földmagassággal.

A földkunyhó belső beosztása a nagyságától függött. Az *Ecsedi István* által 1912-ben készített alaprajz kettős beosztású kunyhót ábrázol (2. rajz). A gátor a lakás egyik végére merőlegesen állt, ki- és bejáratul szolgált. Innen lehetett a *pitarba* jutni, amelyet konyhaként is használtak. A legbelső, legvéde-
tebb helyiség a szoba volt.⁴⁰ Természetesen az ilyen két osztatú kunyhó mellett gyakori a csak egy helyiségből álló kunyhó is. A belső berendezéssel szintén az ideiglenességhez alkalmazkodtak.

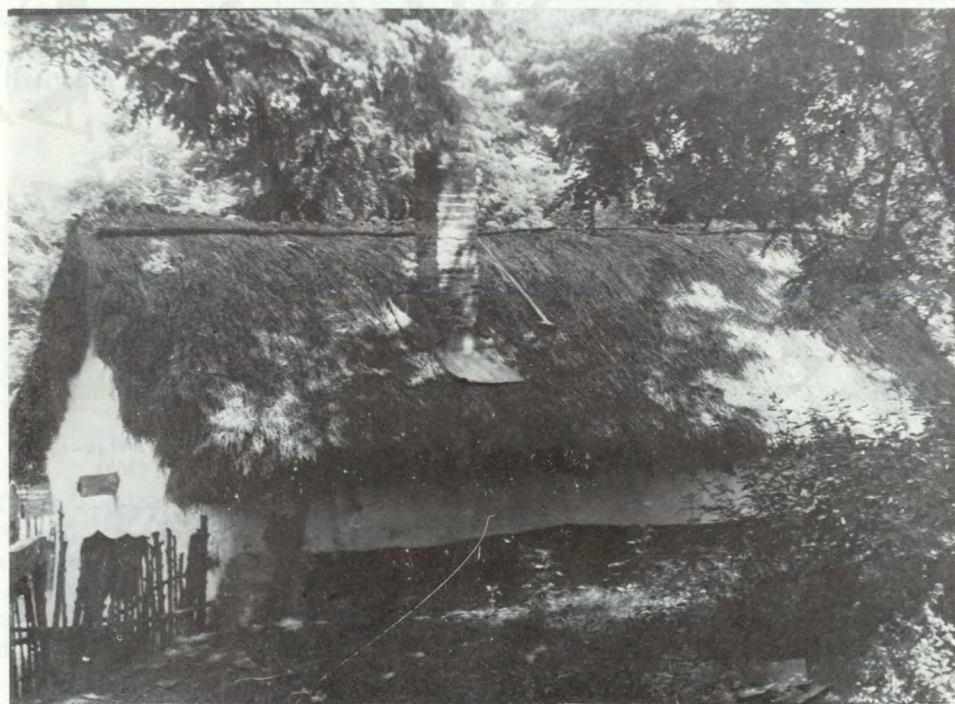
A fentiekhez hasonló eljárással építették kunyhójukat a kubikusok és a dinnyések is. Ezek azonban még inkább ideiglenes jellegűek voltak.

A két világháború közötti években már inkább *téltemálló kunyhó*t építettek. Ennek csak a hátsó fala támaszkodik a parthoz (domboldalhoz), három oldala szabadonálló (5–6. kép). Ebben az esetben kívágnak a dombból egy részt, s annak a helyére építik a kunyhót. A földházhoz hasonlóan ez is É–D-i irányú, K-felé néző ajtónyílással. A falak felépítése is hasonló, de a tetőszerkezet már módosult. Nem földdel, hanem náddal vagy „szurkos papírral” (kátránypapírral) fedik be a kunyhót. Gátor helyett pedig kukoricaszárból szélfogót állítanak az „uralgó szél” irányába (hófúvás ellen). Ez tulajdonképpen a gátor leegyszerűsített formája.

40 *Ecsedi István* i. m. 1912. 163.

5. kép. „Félfennálló kunnyó”

6. kép. Ua, a domb tetejéről

A kunyhó beosztása és a körülötte levő építmények nagyrészt azonosak a korábbival. Csupán a belső tüzelési mód változott meg az idők folyamán. Míg a földkunyhóban a pitarban a földön tüzeltek, a félfennálló kunyhóban már általában csikótűzhelyet használtak, illetve használnak ma is.

Kemencét az udvarra építettek. „*Font egy alapot, azt telehordta homokkal, lebunkózta, megcsinálta a sátrát, betapasztotta. Ahol a kenyir sült, az téglavót.*”⁴¹ „*Tégladarabokból, vályogból, sárból egy két méter átmérőjű, 60 cm magas kör alakú padkát rak. Erre állítja a kb. 1,20 m magas kemencét, amelynek alakja vagy csonkakúp vagy télgömb. A kemence öbli, a belseje rendesen kicsi, mert egy sütet kenyér csak egy-két cipó. A kemence szája K-nek nyílik, mert innen fúj a szél a legkevesebbet. Kívül szépen be van tapasztva, eső ellen 4 lábon álló féleresz van felette, amelynek oldalát három felől napraforgó kóróval bekorcolja.*”⁴²

A kunyhók berendezése is a lehető legegyszerűbb volt. Csak a legszükségesebb bútorokat lehetett itt megtalálni: deszkaágyak, esetleg székek, asztal, s ezeket is igen egyszerűen készítették el: cölöpöket vertek a döngölt padlóba, s deszkát tettek rá.⁴³

Jószágot tarthattak ugyan a vákáncsosok, de csak engedéllyel, s csak az állandóan kint lakók. Az erdőgazdaság az állatok faját és számát is meghatározta. Az 1906-os szabályzat 3 sertést, 1 lovat, 1 tehenet és aprómarhát engedélyezett,⁴⁴ az 1921-ben kiadott rendelkezés szerint 1 tehenet, 1 db 1 éven aluli borjút, 1 lovat, 2 sertést egy éven aluli malacaival és baromfit – liba kivételével – tarthattak a vákáncsosok.⁴⁵ Vagy ahogy a telepítők visszaemlékeznek: „*Két lú, vagy tehén, két kaca disztó, aprólékot amennyit bírt.*”⁴⁶

A vákáncsosok állatállományáról készült kimutatások közül hármat ismerünk: 1921, 1924 és 1931-es évekről. Sajnos ezek nem egyenlő mértékben részletezőek. Pl. 1931-ben – előttünk ismeretlen okok miatt – csak az erdőtiszt

II. táblázat

A vákáncsosok állatállománya (A)

Hely \ Év	Év	1921	1924	1931
Debrecen				23
Guth				21
Haláp				356
Nagycsere				140
Összesen		2231 (db) (980) ¹	2644 (db) (850)	540 (db) (269)

1 Zárójelben a telepítők akkori létszáma szerepel.

41 Vértesi Sándor volt vákáncsos szóbeli közlése. Debrecen-Haláp 365.

42 Balogh István i. m. 14.

43 Mocsár Gábor-Taar Ferenc i. m. 20.

44 A vákáncsos földek használati szabályai (a továbbiakban VF). Debrecen, 1906. 6–7.

45 ESZ 1921. 12.

46 Vértesi Sándor közlése.

A vákáncsosok állatállománya (B)

Állatfajok Év	Ló	Tehén	Növ. marha	Borjú	Sertés	1 éven aluli malac
	darab					
1921	308	772	—	250	901	— = 2231
1924	232	783	73	247	273	1036 = 2644
1931	122	298	26	94	—	— = 540

személyzetnél tüntetik fel a sertésállományt, a telepítőknél nem. Holott – tudomásunk szerint – a sertéstartást nem tiltották meg.

Ha az állatállományt – a pontosság érdekében most már csak a lovat és a szarvasmarhát figyelembevéve – összevetjük az egyes években a vákáncsos családok létszámával, érdekes megfigyeléseket tehetünk: az egy családra jutó állatállomány e három évben a következőképpen alakult:

1921	1,3
1924	1,5
1931	2,0

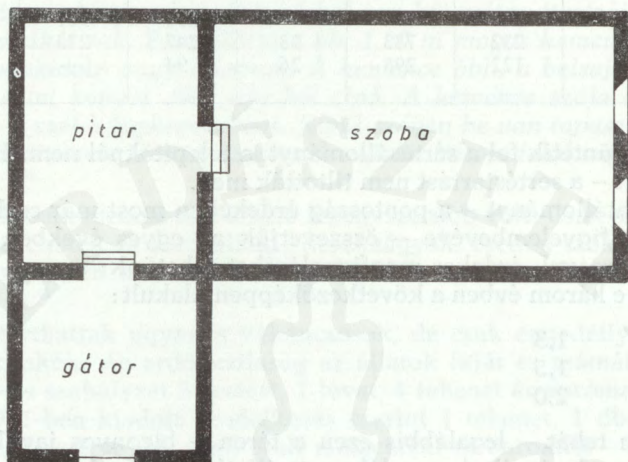
Az évek során tehát – legalábbis ezen a téren – bizonyos javulás figyelhető meg. Az erdőgazdaság által engedélyezett állatlétszámmal azonban még ekkor sem rendelkeztek a vákáncsosok. Az 1931-es – legrészletezőbb – kimutatás szerint ugyanis a 269 telepítő között az alábbi megoszlás tapasztalható:

Állat	Családonkénti eloszlás	%
2 ló	6 családnál	2
2 ló + szarvasmarha	1 családnál	0,3
1 ló + szarvasmarha	70 családnál	26
1 tehén	32 családnál	12
2-nél több marha	45 családnál	16
2-nél több marha és más semmi	40 családnál	15

Tehát a telepítőknél csak 26⁰/₀-a rendelkezett lóval és szarvasmarhával is. A szabályzat szerinti engedélyezett állatlétszám azonban csak 19 család (7⁰/₀) esetében található fel. Általánosabb az, hogy csak szarvasmarhát tartottak – és feltehetően sertést. A szarvasmarhát ugyanis – ló hiányában – igázni is tudták, a tejtermékeket pedig értékesíthették a piacon. Ezáltal két irányban is hasznosítani tudták ezt az állatot.⁴⁷

47 HBL Debr. Polgm. IV. B. 1406/b. 46. 5539/1932.

2.sz.rajz:

Természetesen a jószágok számára is csak ideiglenes jellegű ólakat építhettek. A kunyhó köré készítettek „tyúkólat, disztóólat, tehénólat. Együvé vót fogva a lúval, hogyha vót lú, az egyik végibe vót a lú, a másikba vót a tehén, de egy fedél alatt vót oszt egy ajtón járt ki . . . Gödröt megásta az ember ugyanannak, és az éppen úgy, mint a házépületet. Csak arra kimint nem tettünk . . . A tyúkol az külön földöl vót. A disztóól megint külön földöl vót, a ló- és a tehénistálló egybe vót, szintén földház vót, földkunyhó.”⁴⁸

A tyúkol lényegében kicsinyített mása a kunyhónak. A különbség csupán annyi, hogy míg a kunyhó a bejárathoz képest keresztirányban, a tyúkol hosszanti irányban helyezkedik el (7. kép). A disztóól hasonlít a tyúkolhoz, de a sertésnek kifutót is készítenek karókból (8. kép). Néhány helyen hízóólat is építenek, de ez csak nyári hizlalásra szolgál. Szintén karókból készül; a belső szint valamivel alacsonyabb a külsőnél; a tetejét szalmával fedik le (9. kép).

A letelepedett vákáncsos a kutat is maga készítette, melynek mélysége 3–4 méter, átmérője 60–100 cm között váltakozott. Oldalát hasított fával rakták ki, ahol nagyon omlott. A vizet káköval merték ki belőle.⁴⁹ (10. kép.)

48 Vértesi Sándor közlése.

49 Vitézy Lajosné Szűcs Róza közlése. Debrecen-Nagycsere 110.

7. kép. Tyúkól

2. Erdőtelepítés

„A város célja: minél hamarabb és minél olcsóbban erdőt nevelni. Ugyanazért, aki valamely földet tellog erdőültetés céljából, azt minél előbb betelepíteni és fölnevelni köteles s addig a földjét ott nem szabad hagyni, míg abban a fákat egészen fel nem nevelte, úgy, hogy ez már magára hagyható. Aki előbb ott hagyja a földjét, az más helyen új földet nem törhet.”⁵⁰

Amint a későbbiekben bebizonyosodott, nem az volt a probléma, hogy a vákáncsosok hamarabb el akarják hagyni a földeket, hanem az, hogy „ha sikerül az erdőtelepítés, a saját érdekeivel ellentétben onnét tovább kell állnia.”⁵¹ Ezért „az a vákáncsos, aki ekként mindenével betelepült a letarolt erdőtalajra és akinek még az erdei facsemetét is magának kellett nevelnie, nem nagyon iparkodott az erdővágás beültetésének sikerét biztosító munkát végezni.”⁵²

A mezőgazdasági művelés (vákáncs) időtartamát minden esetben az erdőgondnokság állapította meg, figyelembevéve az illető terület talajminőségét és a telepítendő fánemet.⁵³

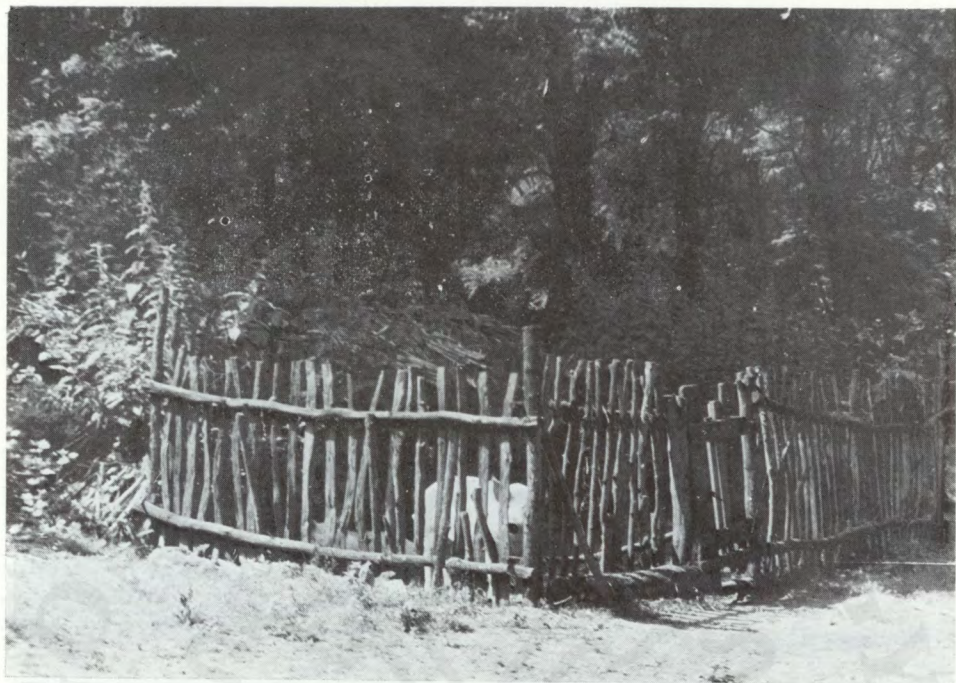
A vákáncs-földek területe különböző lehetett. 1906-ban még nem határozták meg a földterület lehetséges nagyságát, valószínűleg a családok nagyságá-

50 VF 1906. 3.

51 Kaán Károly i. m. 281.

52 Uo.

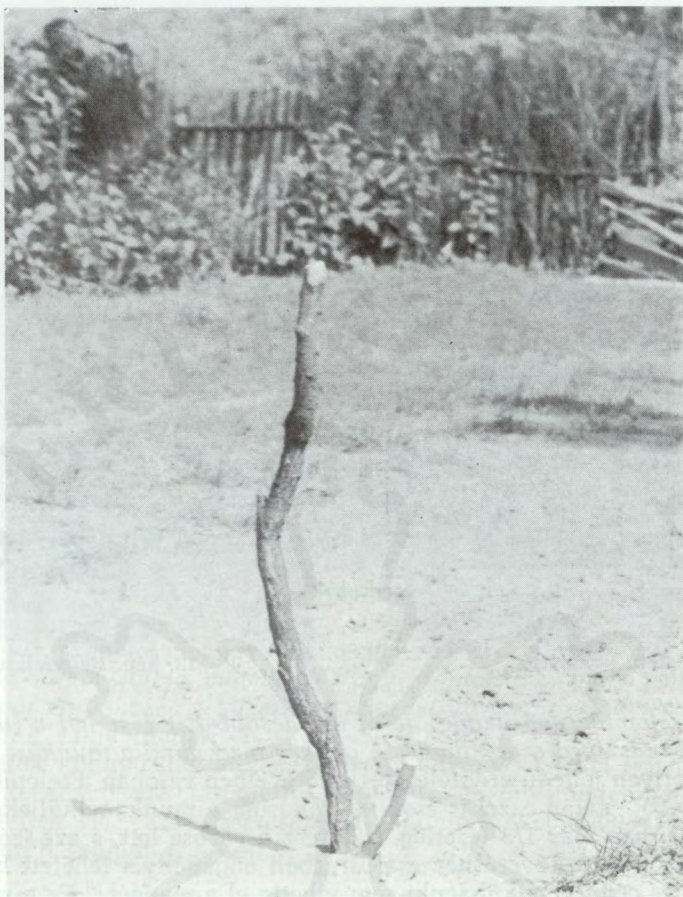
53 ESZ 1921. 4.

8. kép. Disznóól

9. kép. Hízóól

10. kép Kákó

hoz alkalmazkodtak a kiosztásnál. Az 1921-es szabályzat szerint minimálisan 1, maximálisan 6 kh-t kaphatott a vákáncsos.⁵⁴ A gyakorlatban azonban ettől is eltértek. A ma még élő erdőtelepítők visszaemlékezése szerint a legkevesebb vákáncs 10 kh volt. „A letelepítésnél 12 hód földet kapott az új párok is úgy mintha családja vót, ebből évente csak két hódát kellett betelepíteni.”⁵⁵

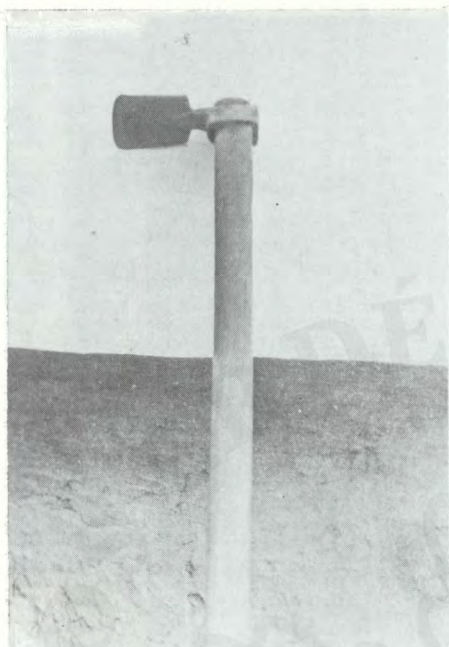
Tucskózás

„A telepítő köteles a 3 k. h.-nál nagyobb részleteknek legkevesebb 1/3-át az első évben, a további 1/3-át a második évben, utolsó részletét a harmadik évben tisztítás alá venni.”⁵⁶ – tehát 6 kh esetén évi 2 kh-t. (Tisztítás alatt a cserjék, gyomok, gyökerek eltávolítását értették.) „Az erdőtelepítés úgy kezdődött, hogy a tucskózást és a bokorirtást azt a telepítő csinálta. A tucskó pe-

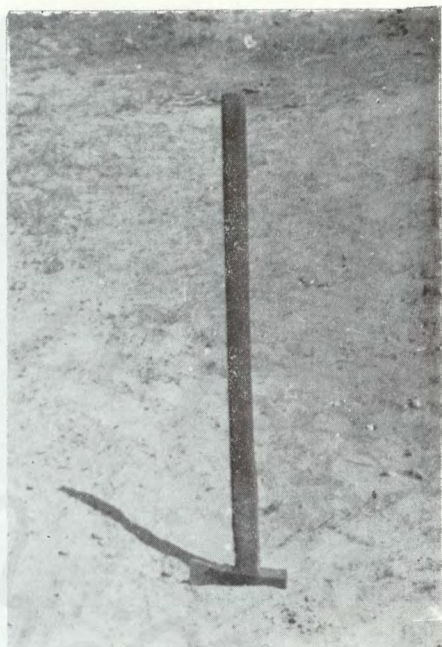
54 Uo.

55 Vértesi Sándor közlése.

56 ESZ 1921. 3.

11. kép. Bokorirtó

12. kép. Nagyfejsze

*dig mind a telepítőé vót eleinte, de őt azt később két rész lett a tucskózóé, a telepítőé, egy rész pedig az államé. A gyöker meg mind a munkásé vót.*⁵⁷ Lehet, hogy az ilyen jellegű erdőtelepítés első éveiben valóban a telepítőé maradt az összes tuskó – talán ezzel is csábítani akarták a munkanélkülieket az erdőbe –, de 1906-ban már 1/3 (esetleg 1/2) rész a városé lett, s azt szét is kellett verni. Magához a tuskóveréshez csak írásbeli engedéllyel lehetett hozzáfogni, s dézsmálás és cédula nélkül senki sem vihette el a magáét.⁵⁸ Ez a rendelkezés érvényben maradt 1921 után is, sőt a felaprózott tuskót a vákáncsosnak kellett elszállítania a legközelebbi faraktárig.

*„A tucskózáshoz használtunk nagyfejszét, bokorirtót. A gyökeret eldarábolni, azokat a tuskót kidönteni, a gödröt kapával behúzni és úgy mentünk sorba a munkával.”*⁵⁹ (11–12. kép.)

Talaj-előkészítés

A vákáncsosokkal történő erdőtelepítés kezdetén valószínűleg a város szántatta fel a tuskóktól, bokroktól megtisztított vágásterületet. Erre utal az 1906-os szabályzat: *„Oda kell törekedni, hogy minden telepes maga szántassa és ültesse be a földjét, hogy így a városnak minél kevesebbe kerüljön.”*⁶⁰ Eszerint még e század elején is részben a város szántatta fel ezeket a földeket. A ma

57 Vértesi Sándor közlése.

58 VF 1906. 3.

59 Vértesi Sándor közlése.

60 VF 1906. 4.

13. kép. Vákáncsos eke

élő vákáncsosok azonban már így emlékeznek vissza: „Mikor a két hód főd ki lett takarítva, akkor jött a művelése. Vagy szántottunk, vagy pedig ásóval, kinek hogy vót ereje hozzá . . . Tisztítás után letrágyázták a fődöt egy summába, leszántották, s úgy ültettek.”⁶¹

A telepítők könnyű, ún. vákáncsos vagy egylovas ekével szántottak. Ennek könnyű kezelhetősége elősegítette, hogy a fák közeit minden nehézség nélkül megműveljék velé. Természetesen ezt a könnyű ekét csak laza, homokos talajon lehetett használni. (13. kép.)

Csemetenevelés

Török Gábor erdőmester 1882-ben megjelent tanulmánya szerint az összes erdőt sarjerdő üzemmódban kezelték ezekben az években – 40, 60 és 120 éves fordá mellett. Csupán kísérletként említi a vetés és az ültetés alkalmazását. A vetésnek három módját ismerteti:

1. Fészekre való vetés, a fennálló állabok alá;
2. Mezőgazdasági terményekkel együtt (rozs, kukorica)
3. Az uralkodó fanem védertvénnel való megtelepítése. Védertvény az akác, amelyet az uralkodó fanem megtelepedése után a város fásítására használnak fel.

Az ültetést 5 éves csemetékkel szintén kísérletként említi. Szerinte ez a mód jobb ugyan a vetésnél, de anyagi okok miatt csak hézagok pótlására használható.⁶²

61 Vértesi Sándor közlése.

62 Török Gábor i. m. 965–66.

Ennek ellenére a csemeteültetés jelentőségét – a jelek szerint – hamar felismerte a város, mert míg 1880-ban csupán 6 kh csemetekerttel rendelkezett az erdőgazdaság (akác), 1882-ben már 21 kh akác és 7 kh köris csemetenevelő állt az ültetők rendelkezésére. S ehhez hozzá kell számítani azt is, hogy minden erdőőr 1/2–1 kh csemetekertet tartott a saját gondozásában. *Török Gábor* adatai szerint 1882-ben a debreceni erdőknél 32 erdőőr dolgozott, tehát összesen kb. 60 kh csemetekerttel rendelkezett ekkor az erdőgazdaság.⁶³ Ez a terület az idők folyamán egyre inkább növekedett: 1939-ben 90 kh volt.⁶⁴

A telepítők elsősorban akác-csemetéket ültettek. Amíg a város nem rendelkezett elegendő csemetekerttel, a vákáncsosoknak házilag kellett a csemetéket felnevelni. Az erdőgazdaság minden évben 1–2 liter akácmagot adott nekik, s ezt 50–200 négyszögöl területre kellett iskolának betelepíteni. Ezzel ültették be a vállalt irtásföldet, pótolták a hiányokat.⁶⁵ *„Úgy vettük a magot, oszt akkor elvetettük a felásózott földbe és akkó kiköt, oszt gyomláltuk, ősszel pedig kiültettük, meg akit ősszel nem, azt tavasszal.”*⁶⁶

Néhány évtized múlva már csak kisebb mértékben vettek részt a vákáncsosok a csemetenevelésben. Nem házilag állították elő azokat, hanem a várostól

14. kép. Csemeteültetés

63 Uo. 964.

64 *Zelizy Dániel* i. m. 680.

65 VF 1906. 4.

66 *Vértesi Sándor* közlése.

kapták. A csemetekertek kapálásában azonban részt kellett venniük napszám-
ban. A munka mennyiségét a vákánctő föld nagysága alapján határozták meg.
-Általában 1 kh irtásföld után 5 napszámot kellett teljesíteniük.⁶⁷

Ültetés

Az 1906-os szabályzat még nem ad pontos leírást az ültetésre vonatko-
zóan. Csupán azt emeli ki, hogy fontos a régebbi ültetés hiányainak pótlása.

A csemetéket egy éves korukban ültették ki a vágásterületre. A városi
csemetekertben a vákánctő ásta ki és készítette elő őket az átültetéshez. Ennek
idejét az erdőgazdaság szabta meg. Az ültetést úgy osztották be, hogy az egy
vonalon elhelyezett telepítők a csemetéket egy-egy meghatározott napon ve-
gyék át, és az ültetést valamennyien ugyanabban az időben, egyszerre végezzék
a megállapított sorrend szerint.⁶⁸ „Mikor fel vót szántva a terület, 280 cm-re
kimértük, kipécáztuk, csemetét az erdész adott, agyagos pípkel be lett áztatva.

15. kép. Ültetőkapa

Tűtávolság 120, sortávolság 280
cm. Gödröt ásóval ástuk. A madza-
gon minden 120 cm-re vót egy nagy
rongy belefűzve. Tudtuk, oda kell a
tűt tenni. A tövet anyagos pípkel be-
csáváztuk. Ahogy kijött az iskolából,
meg kellett gyökerészni, s úgy lett
bepécázva. Bekötöttük kétszázával,
beletettük a tövet. Azér kellett be-
mártani a csemetét, hogy a nedves
pép ráragadt a hajszálgyökérre, s
úgy ment bele a homokba. Nem szá-
radt ki. A pépet agyagból és híg
marhatrágyából készítettük.”⁶⁹

A szabályzat ettől a visszaemlé-
kezéstől csak a méretek megadásá-
ban tér el: sortávolság: 1. tölgynél
és más lassú növéssű fanemeknél 120
cm; 2. akácnál és más gyors növéssű
fanemeknél 200 cm; Tőtávolság: 1.
60 cm, 2. 100 cm.

Magvetést ekkor már ritkán, s
csak a tölgynél alkalmaztak: 40–60
cm-re eső fészkekbe vagy teljes so-
rokba vetettek.⁷⁰

Az ültetést mindig ketten vé-
gezték: a férfi ásóval gödrött ástott a csemetének, az asszony elhelyezte azt s
ültetőkapaival betakarta. (14. kép.) Ez a kapa könnyű, rövid nyelű, hogy fél kéz-
zel is tudják használni. (15. kép.)

67 ESZ 1921. 10.

68 Uo. 8.

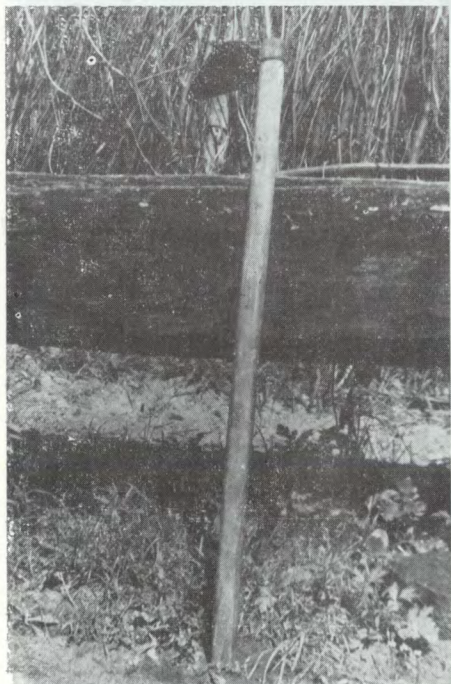
69 Szűcs Lajos közlése.

70 ESZ 1921. 7.

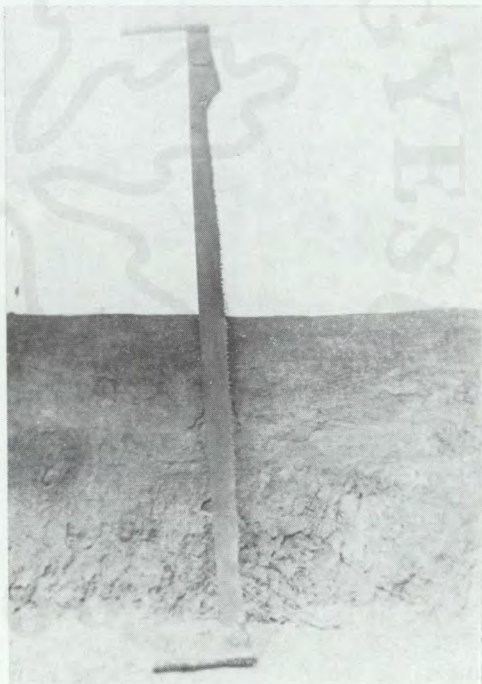
A vákáncsos „a neki kiosztott földet a kitisztítási munkáért az első éven ingyen használta és ingyen használta a már beerdősített terület sorközeit is több évi művelésre. Csupán a kitisztított, de még be nem ültetett terület után kellett termései egyharmadát »dézsmá«-ként leadni a városnak.”⁷¹

A dézsmás veteményeket a föld végébe kellett hordani s ott három egyenlő részre osztani, hogy megdézsmálhassák. Sajátjukat csak írásbeli engedéllyel vihették el, a dézsmát pedig be kellett szállítani a városba. A kukoricaszárat is törés után legkésőbb két hét múlva le kellett vágni s elszállítani a beültetett területéről, hogy az ültetés minőségét ellenőrizhessék.⁷² A dézsmálást csak az 1930-as évek táján szüntették meg, ugyanis ekkor már olyan területet, amelyről a termés egy részét be kellett volna szolgáltatni a városnak, mezőgazdaságilag nem lehetett használni.⁷³

Az 1906-os szabályzat szerint a beültetett területen ekével vagy kapáló géppel szántani nem lehet, hanem csak kézikapával tisztogathatják a fák között.⁷⁴ 1921-ben annyi kedvezményt adtak a telepítőknek, hogy az ültetés utáni második évben már használhatták a vákáncsos ekét, de csak 40 cm-re a fasortól. A csemeték tövét továbbra is csak kézikapával lehetett megművelni.⁷⁵ „A földet úgy készítettük elő, hogy kapával vágtuk fel neki legelőször, mert

16. kép. Kiskapa

17. kép. Keresztvágó fűrés

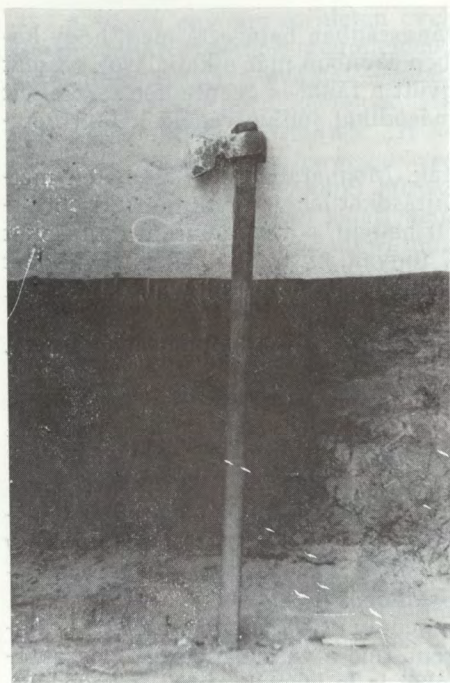
⁷¹ Kaán Károly i. m. 281.

⁷² VF 1906. 6.

⁷³ Csobán-Csűrös i. m. 323.

⁷⁴ VF 1906. 4–5.

⁷⁵ ESZ 1921. 9.

18. kép. Gallyazó fejsze

ekével nem lehetett, de mikor ekével tudtunk fogni, akkor kétfelőről maradt szóval egybevéve 60 cm szélesség a fasortól, hogy az eke ne háborítsa a fát meg. Ezt pedig kézikapával levágtuk és úgy kapálgattuk a fát továbbra. Középre pedig veteményt vetettünk csak úgy két sorba. Vetettünk abba tengerit, krumplit, dinnyét, ki mit akart. Az erdőgazdaság csak a tököt nem engedte. Magas vót, osztán azért nem.”⁷⁶

A csemeték érdekében ragaszkodott az erdőgazdaság ahhoz is, hogy a magas és alacsony növényeket soronként váltakozva ültessék, nehogy a fiatal fákat mindkét oldalról beárnyékolják. S valamennyi növényre vonatkozott az, hogy a fasortól 50–50 cm-re lehetett csak elültetni őket.⁷⁷

A köztes művelés előnyeit és hátrányait tömören összefoglalják a még élő telepítők: „Azér munkáltam meg az erdőt, hogy a föld nekem teremjen.”⁷⁸ „A bér a’ vót, ami termett rajta. Ha aszályos vót az év, annyi se termett, hogy egy pár tyúk lett vóna.”⁷⁹

Az 1906-os szabályzat még részletesen foglalkozik a rozsvetéssel, de később már alig említik.⁸⁰ A szabályzat szerint csak írásbeli engedéllyel s csak minden második évben, 1–2 holdon vethetett rozst a vákáncsos, abban az esetben, ha az ültetést kipótolta és a fák elérték a 2 méter magasságot. Vetés előtt és a rozsvágása után fel kellett kapálni a földet. Aki az utóbbit elmulasztotta, termésének 1/3-át dézsmaként elvitték (a tiszta szem és a szalma 1/3-át), illetve még egyszer nem kapott engedélyt rozsvetésre. Ha pedig valaki engedély nélkül mégis megtette ezt, attól a rozst is, a földet is kárpoztólás nélkül elvették.⁸¹

A köztes veteménnyel együtt a vákáncsosnak a csemetéket is gondoznia kellett. A legtöbben arra törekedtek, hogy a kapott területet minél előbb kitisztítsák és betelepítsék, hiszen a sorközök terménye teljes egészében a sajátjuk volt. „... évente csak két hódát kellett betelepíteni, ... de viszont aki először kiirtott két hódát, annak már négy hód lett a második évbe. Ezt mindig használta az ember.”⁸²

76 Vértési Sándor közlése.

77 ESZ 1921. 9.

78 Szűcs Lajos közlése.

79 Bályi Imre volt vákáncsos közlése. Debrecen, Vágóhid u.

80 Csúpan egy 1930-ból származó vákáncsos-beadvány panaszolja, hogy „... egyik évben megengedték a tisztásokon a rozsvetését, hogy kenyerünk legyen, de már másik alkalommal ezen kedvezményt megvonták tőlünk.” – HBL Debr. Közig. Biz. 1218/1930. KB.

81 VF 1906. 4–5.

82 Vértési Sándor közlése.

Az 1906-os szabályzat még csak általánosságban határozta meg, hogy kapálaskor a fák tövét tisztítani kell,⁸³ 1921-ben azonban már a kapálások számát és idejét is rögzítették: a terményekkel együtt a fákat is évente kétszer kellett kapálni, az első kapálást május 15-ig, a másodikat június végéig kellett befejezni.⁸⁴

A kipusztult csemetéket ősszel pótolták. Meghatározták a csemeték metszésének módját is. A fiatal sűrű tölgyfa hajtásokat lehetett ritkítani: kisebbeknél három, nagyobbaknál öt darabot kellett hagyni, s a megmaradt hajtásokat minden tavasszal félmagasságig felnyesni (ugyanígy az akácnál is). Mindezt szintén csak az erdész engedélyével végezhették el, s az ő tudtával, de írásbeli engedély nélkül is elvihették a nyesedéket.⁸⁵

A köztes művelésben kétféle kapát használtak: a nagyobbbal a fák tövét, a kisebbel a veteményeket kapálták. (16. kép.)

Legeltetés, kaszálás

A vákáncsosoknak megengedték, hogy állataikat a vákáncs-földön legeltessek. Azonban *„legeltetni ezekkel az állatokkal is csak az erdőgondnokság által kijelölt olyan területen szabad, ahol a legelő állat kárt nem tehet. Ha károsítástól kell tartani, a kipányvázás vagy istállózás kötelező.”*⁸⁶

A még feltöretlen területen pedig – engedély és dézsmálás mellett – állataik részére kaszálhattak is (a lekaszált széna fele a várost illette).⁸⁷ A szántóföldek közt elmaradt egyes bokrok környékét is le lehetett vágni – engedélyvel.⁸⁸

Fakitermelés

A múlt század végén a fakitermelést városi lakosok, elsősorban ácsok és kőművesek végezték. Fizetést a végzett munka mennyisége után kaptak.⁸⁹ Később vállalkozókat fogadtak erre a munkára, de a XX. század 20-as éveitől ismét a városiakkal vágatták az erdőket: olcsóbbnak bizonyult ez a módszer, s ezek az emberek az erdőben sem tettek annyi kárt. „... az állami erdőhivatalnokoknak módjukban van a munkásokat a fatelepítőkből és egyéb erdei munkásokat végző munkásokból rekrutálni és a nagyobb figyelmet kívánó ritkító tisztító vágásokon az ilyen munkásokat alkalmazni, akik tudatában vannak, hogy milyen nagy fáradsággal lehet erdőt telepíteni és az erdőt megoltalmazni, fenntartani.”⁹⁰ Így, bár a telepítők részére külön téli munkaalkalmat nem tudott biztosítani az erdőgazdaság, a fakitermelési munkáknál elsősorban őket alkalmazták.⁹¹ A favágásért általában 1,30 P-t fizettek köbméterenként.⁹²

83 VF 1906. 4.

84 ESZ 1921. 10.

85 VF 1906. 3.

86 ESZ 1921. 12.

87 Uo. 9.

88 VF 1906. 7.

89 Zelizy Dániel i. m. 684.

90 Debrecen szab. kir. város törvényhatósági bizottsági közgyűlési jegyzőkönyve az 1929. évről. (A továbbiakban Kgyj.) 915–916.

91 Kgyj. 1934. 1063.

92 Vértesi Sándor közlése.

A vágás egy-egy területen évekig tartott, s az elnevezés (a vágásterület neve) a határrészeknek megfelelően alakult. Az irtásra kerülő kisebb egységeket – amit egyszerre levágtak – *rátának* nevezték.

Fadöntésnél párokba álltak, s a párok egymástól 20–25 méterre dolgoztak, nehogy baleset történjen. „*A favágást pedig úgy csináltuk, hogy abba az időbe két ember vagy három összeállott egy kézre. Tehát ezt keresztvágótűrésszel vágta . . .*”⁹³ (17. kép.) Fűrészelés után *csapófákkal* rádöntötték a fát a *íakutyára*, majd fejszével legallyazták. (18. kép.) „*A gallyakat csomóba rakta, ez a gally vót feles, a favágásért csak fizettek érte . . .*”⁹⁴

A legallyazott fákat három csoportba osztották: *bányafa*, *tüzifa*, *tűrisz-rönk*.⁹⁵ Ennek megfelelően történt a *sarangolás* (a fa összerakása *méterbe*). „*Két méteres sarangba kellett rakni (a szálfát). A tuskót is egy méteresbe.*”⁹⁶ „*A méterbe rakás kézierővel történt.*”⁹⁷

Amikor egy-egy ráta elkészült, a lógerezők szállították el a fát rendeltetési helyére.⁹⁸ Rakodásnál – ha kellett – igénybe vették a csúszdát: a szekér vagy a szánkó oldalához helyeztek két fát, s azon görgették fel a nehezebb szálfákat.

A vágásterületek kitisztításakor felszínre kerülő tuskókat – a saját részüket – a városban szokták eladni a vákáncsosok. A szállításhoz maguk szerkesztette *talyigát* használtak (de ezen vitték piacra a tejet, dinnyét stb. is). A talyiga jellemzője, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – minden része fa. Az oldalát vesszővel fonták be, ülést nem készítettek.⁹⁹ Ilyen talyigát használtak a hortobágyi juhászok és a kondások is. *Ecsedi István* szerint azonban ez a jármű nem fuvarozásra való, mivel sem az ember, sem a ló és a talyiga nem elég erős erre.¹⁰⁰ Eredetileg – aki tudott – két-három lovat fogott be, de az 1910-es években már csak egy lóval jártak.¹⁰¹

Néhány vákáncsos szekeret is készített magának, de ahhoz is kevés vasat használt fel. Ez is csak egylovas kétrudú szekér volt, ülés nélkül. A lószerszámot kötélből készítették.¹⁰²

Vadászat

A vadászatot tiltották, mégis elég sokan fogtak kisebb állatokat hurokkal vagy csapdával. Pl. a fácánfogás csak kemény télben lehetett sikeres, amikor az állat éhségében az ember közelébe húzódott. „*Szína vagy szalma tövibe tengerit*

93 Uő.

94 Uő.

95 *Bályi Imre* közlése.

96 Uő.

97 *Vértesi Sándor* közlése.

98 „Lógerbe hordtuk, úgy hittuk, fa-lóger. Fatelep. Meg itt, ahun kitermeltük a fát, az is lóger vót . . . Oután megkezdődött a lógerezés, s aztat szekérrel, lóval hordtuk be Debrecenbe az Epreskertbe. Így vót egészen, egész télen, mindig hordtuk a fát, akár futt, akár esett, a fát megolvasták, lekrétázták, és úgy vittük darabszámra be, hogy na egy darab se hiányozzék. És úgy fizettek bennünket majd mikó eljött a fizetés, minden tíz napba vagy 15 napba, nem tudom biztosan.” – *Herman József* 67 éves volt vákáncsos közlése. A lóger szót Debrecen környékén tárház értelemben használták. – *Szinnyei József*: Magyar tájszótár. (Bp. 1893–96.) I. 1353. hasáb.

99 *Balogh István* i. m. 15.

100 *Ecsedi István*: A debreczeni fogatokról. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, 1911. 42.

101 Uő.

102 *Balogh István* i. m. 15.

szórtak. Föléje kipeckelték a teknőt. A zsinórt a kunyhóhoz vezették. Onnan figyelték . . . Nyulat hurokkal. Este kitették, reggel nézték meg. Tudni kellett az ösvényét, hol a járása. Dróthurkot oda. Vót, hogy kiszabadult, vagy meg-ette valami. Az élelmes hajnalba két órákor is megnézte. Őzet is hurokkal. Nyúlul a hurok átmérője 20 cm. Olyan magasan kötötték a fára, hogy a nyúl belemenjen és a nyakára szoruljon.”¹⁰³ „A varjút télen fogják . . . meglesi, hogy hova járnak a varjak . . . Előkerít egy kis darab rongyot. Csúcsossá összevarrja, aztán bekeni a csúcs száját madárléppel. Keres egy lyukat a havas földön, beleilleszti. Néhány szem tengerit tesz a zacskóba és elhúzódik . . . Amint a (varjú) fejetolla a madárenyves rongyhoz ért, ráragad a zacskó szája a fejére. Eltakarja a szemét . . .”¹⁰⁴

A vadászat tehát meglehetősen kezdetleges, de ugyanakkor ötletes is volt, amelyben elsősorban természetismeretükre, tapasztalatukra s a maguk készítése szerszámokra támaszkodtak.

Az erdőtelepítő sem a kunyhót, sem a vákáncs-földet nem adhatta át másnak az erdőgazdaság engedélye nélkül. Idegen lakót a kunyhóba befogadni, a kunyhót és a földet bérbeadni vagy részbe kiadni nem lehetett. Bálokat csak az erdész írásbeli engedélyével és felügyelete mellett lehetett tartani.¹⁰⁵

A lopást szigorúan büntették. Ha valakit másodszor is rajtakaptak, kitelepítették.¹⁰⁶

Az erdőítés befejezése után a vákáncsosnak le kellett bontania a kunyhót, be kellett tömnie a kutat, a rendelkezésre bocsátott városi anyagokat vissza kellett adni az erdőgazdaságnak, a kunyhó helyét és környékét meg kellett művelnie, suhánggal beültetni.¹⁰⁷

III.

A város és a vákáncsosok

1. A vákáncsosok élet- és munkakörülményei

Bizonyos fokig a vákáncsos erdőművelési mód elődjének lehet talán tekintenünk azt a XIX. század eleji telepítési módot, amikor – ugyancsak pénz hiányában – a műveletek elvégzésére bérlőket fogadott fel a város. A bérlők kinsnyilasonként 20 váltó krajcárt fizettek a föld használatáért, de ugyanakkor a megadott feltételek szerint az általuk makkal bevett területet szántaniuk és kapálniuk is kellett.¹⁰⁸

Ezzel szemben a vákáncsosok jóval a jobbágyszabadítás után – helyzetüket és körülményeiket tekintve – lényegében a jobbágyszerű időkre emlékeztető módon telepítettek erdőt. A város tulajdonában levő irtásföldeken kaptak letelepedési engedélyt. A megdöntött feudális állapotokhoz hasonlóan helyzetük az egykori jobbágéhoz erősen közelítve – földhözkött volt, ha nem is örökre, de mégis hosszú évekig: „ . . . a földjét ott nem szabad hagyni, míg abban a

103 Szűcs Lajos közlése.

104 ESZ 1921. 5.

105 Uo. 13.

106 Uo. 15.

107 Uo. 12.

108 Balogh István i. m. 11.

lákat egészen fel nem nevelte, úgy, hogy ez már magára hagyható. Aki előbb ott hagyja a földjét, az más helyen új földet nem törhet.”¹⁰⁹

A vákáncsosok „formális jogelvi megfontolás szerint kisbérlők lettek volna...” – olvashatjuk a Magyar Erdők-ben.¹¹⁰ Valójában azonban még olyan „bérloi” sem voltak a földeknek, mint hajdanában az úrbéres jobbágyok, s főként nem, mint XIX. század elején csakugyan bérben telepítő elődeik. A betelepítésre kapott föld időleges használatáért nem bért, hanem a termelvények után igen-igen magas: 1/3-os, illetve 1/2-es dézsmát kellett beszolgáltatniuk a városnak. Megdezsmálták a kiszedett tuskókat, a lekaszált szénát, mint ahogy dézsma terhelte a még be nem ültetett területen termesztett kapásnövények termését is. (A rozsnek csak akkor vitték el 1/3-át, ha a telepítő vetés előtt és aratás után nem kapálta fel a földet.) A dézsmát nekik maguknak kellett a városba szállítani, a saját részét pedig csak akkor vihette a vákáncsos a kunyhójához, ha arra az írásbeli engedélyt megkapta.

E század 20–30-as éveiben megszűnt ugyan a dézsma – mert olyan területet, amelyet megdezsmálhattak volna, nem vonhattak mezőgazdasági művelés alá – más vonatkozásban azonban szigorították az intézkedéseket.

A felületes szemlélő azt gondolhatná, hogy a csemetekertek létesítésével megkönnyítették a vákáncsosok munkáját, mivel nem nekik kellett fáradozni a csemeteneveléssel. Ezzel szemben a tények mást mutatnak: a telepítőnek 1 kh irtásföld után 5 napszámot kellett teljesítenie évenként a csemetekertben. Látszólag ez minimális, de ha figyelembe vesszük, hogy egy-egy család – a visszaemlékezések szerint – legkevesebb 10 kh betelepítendő parcellát kapott, tehát 50 napig kellett a csemetekertben dolgozni, látjuk, hogy ez a teher alig kevesebb, mint hajdan a jobbágyok robot-kötelezettsége. Jóllehet itt napszámban dolgoztak, mégis igen súlyos teher volt ez, hiszen emellett saját területén is el kellett végeznie a vállalt munkát, s gondoznia kellett a megélhetéshez nélkülözhetetlen köztest is.

Mindezekből látható tehát, miért volt annyira megalázó a vákáncsos életmód, s miért csak végső szükségben mentek erdőtelepítőnek a Debrecen környéki munkanélküliek.

Mint ahogy a földkunyhók elszaporodását „a török világban is jórészt az országos nyomorúság okozhatta”¹¹¹, most itt, az új, a tőkés világban is hasonló tényezők kényszerítették ki a vákáncsos életmódot: a szegénység és a vándorlás üzte őket félig a föld alá. Bár ezek a kunyhók télen úgy-ahogy tartották a meleget, nyáron pedig hűvös enyhelyet adtak, a tenyérnyi ablakon a fény azonban alig szűrődött be, szellőztetni alig-alig lehetett, a kunyhók levegője dohos és áporodott volt, a betegségek valóságos melegágya lett. Orvos pedig nem volt, iskolába alig-alig jártak a gyerekek – a távolságok, de gyakran a ruha hiánya miatt. A zömük írástudatlan maradt: még az 1930–40-es években is kérvényeiket, panaszleveleiket többnyire egy-egy tanító, vagy valamelyik környékbeli írástudó gazda írta meg helyettük – a vákáncsos csak girbe-gurba keresztet tudott tenni a neve helyére.

A családők gyakran a mindennapi kenyeret is igen-igen nehezen tudták előteremteni gyermekeiknek. Számukra így a tehéntartás egyenesen létfontosságú volt, hiszen így tudták valahogy a tejet és a tejtermékeket családjuknak biztosítani. Fontos szerepet töltött be élelmezésükben az erdő is: különböző

109 VF 1906. 3.

110 Keresztési Béla i. m. 111.

111 A magyarság néprajza. I. 148.

vadon élő bogyókkal, gyümölcsökkel, gombákkal, máskor az elejtett vadakkal csillapították az éhségüket.

2. A vákáncsosság megszüntetése

Nyomorúságos életmódjukkal azonban a város vezetői mitsem törődtek, csak azt látták, hogy a gyerekek élelmet lopkodnak, s a telepítő nem végez ki-elégítő munkát. Az okot, hogy ilyen feltételek mellett nem tudtak annyit termelni, amennyi családjuknak szükséges lett volna a megélhetéshez – nem keresték. Szerintük az első világháború utáni években a vákáncsos művelés legfőbb hibái az alábbiak voltak:

- az erdőtelepítést sokan átmeneti elhelyezkedési lehetőségnek tartották, amíg jobb munkahelyet nem találnak;
- csak a föld használatára törekedtek;
- a csemetéket titokban elpusztították, hogy veteményeikre ne vessenek árnyékot;
- esetleg a földművelést is elhanyagolták, s állattartással és falopással tartották fenn magukat;
- sokszor 3–4 évig is használták a földet anélkül, hogy beerdősítették volna.¹¹²

Debrecen városa mégis czen a módon végeztette az erdősítést. A rendszert a városi erdők állami kezelésbe adása (1918) után sem számolták fel.¹¹³ Hozzájárult ehhez az is, hogy az erdősítési hátralék a háborús gazdálkodás következtében még inkább megnőtt: 1920-ban a telepítésre váró terület az erdőségeknek 1/5-ére terjedt ki. A vákáncsosok beözönlését ezért nem lehetett, de nem is akarták megakadályozni.¹¹⁴ Hiszen a városnak is érdekében állt, hogy minél több telepítőt alkalmazzon. Számuk az 1920-as évek elején volt a legmagasabb: 1921-ben 980, 1924-ben 850 család. Az állami kezelés és a sok telepítő alkalmazása hatékonynak bizonyult: 1927-ig 6636 kh-t erdősítettek. 4285 kh-on pedig elvégezték a szükséges pótlást, illetve ismétlést.¹¹⁵ Az erdőállomány javulása láttán a város vezetősége egyrészt fel akarta mondani az állami kezelést, arra hivatkozva, hogy az erdők korszerű kezeltetését most már ők is biztosítani tudják (ezt az álláspontjukat később mégis megváltoztatták), másrészt jelentős mértékben csökkentették a bentlakó telepítők létszámát. Míg 1924-ben 850 családot foglalkoztattak, 1931-ben már csak 269-et. Addigra ugyanis az erdősítési hátralék már nagyrészt megszűnt, tehát „egészen természetes, hogy az erdősítendő területeknek nagymértékű megcsökkenésével az erdőtelepítők eredeti létszámában való alkalmazása gazdaságilag lehetetlenné vált a városra.”¹¹⁶

Jóllehet a debreceni magyar királyi erdőigazgatóság már 1930-ban javasolta a vákáncsosok kitelepítését¹¹⁷, mégsem akarták teljesen megszüntetni ezt a telepítési módot, mert

112 Csobán–Csűrös i. m. 322.

113 Az állami kezelés nem jelentette azt, hogy az erdőtelepítés anyagi fedezetét is az állam biztosította... Éppen ezért a város a szerződésben kérte, hogy az üzemtervek elkészítésénél legyenek figyelemmel pénzügyi viszonyaikra... Kgyj. 1918. 98. p.

114 Csobán–Csűrös i. m. 321–322.

115 Kgyj. 1927. 804–805.

116 HBL Debr. kgyj. IV. B. 1403/b. 20. 234/1934.

117 Kgyj. 1930. 556.

- a városnak sokba került volna a házilag os erdősítés;
- a jól dolgozó telepítők helyzetét szociális szempontból nem lehetett lehetlenné tenni;
- a csemetéknek szükségük volt a köztes művelésre.¹¹⁸

- A fentiek miatt három irányú intézkedést tettek:
- igyekeztek a meg nem felelő telepítőket fokozatosan eltávolítani, elsősorban oly módon, hogy megszüntették a föld erdősítés nélküli használatának lehetőségét;
 - elősegítették a bentlakás és állattartás nélküli köztesművelés elterjedését;
 - anyagiakkal is támogatták az erdőtelepítést.¹¹⁹

Természetesen a későbbiek folyamán elsősorban az anyagi támogatás jelentett problémát a városnak. Az erdőigazgatóság becslése szerint ugyanis az erdősítési költségek a korábbinak háromszorosára növekednének, ha áttérnének a napszámosokkal, illetve akkordmunkásokkal történő telepítésre.¹²⁰ Ezért „a telepítési rendszer megszüntetése és a házilag os erdőtelepítésre való áttérés oly kérdések, amelyeket a mai gazdasági, szociális állapotok és a város anyagi helyzete mellett gyorsan megoldani aligha lehet.”¹²¹ Az erdőigazgatóság kimutatása szerint ugyanis a telepítők 95⁰/₀-ánál van ellátatlan gyermek, több mint 50⁰/₀-nál 3–10 ellátatlan gyermek, s alig 10⁰/₀ rendelkezik ingatlannal. A fentieket figyelembe véve minimálisan 5 év szükséges a fokozatos kitelepítés megvalósításához.¹²² „Első sorban azoknak (kívánunk felmondani), akiknek munkája vagy magok viselete ellen kifogás merült fel, majd azoknak akiknek némi vagyonuk van, azután a még munkabíró, de családtalan egyéneknek, végül a többieknek.”¹²³ Az erdőigazgatóság csak 51 erdőtelepítő családot szándékozott meghagyni az erdőben:

debreceni erdőhivatal területén	11 család
cserei erdőhivatal területén	10 család
halápi erdőhivatal területén	20 család
bánki erdőhivatal területén	6 család
gúthi erdőhivatal területén	4 család
	51 család ¹²⁴

Elsősorban a sokgyermekes családokat akarták megtartani, akik a későbbiek folyamán védelmi, kisegítői feladatot látnak majd el, s szükség esetén napszám os munkát is végeznek.¹²⁵

A kitelepítéseket két – egymással ellentétes szempont szerint akarták megvalósítani: egyrészt elvileg megkívánták, hogy a szociális helyzetet vegyék figyelembe, másrészt kellő eréllyel akarták kezelni – ezt végre is hajtották – a vákáncsosok ügyét – az erdők érdekében.¹²⁶ Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a „szociális érzék” csak elvben volt meg. A valóságban nem nagyon törődtek

118 Csobán–Csűrös i. m. 322–323.

119 Uo. 323–324.

120 HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. ikt. sz. Polgm. 43703/1939. II.

121 Uo. Erdőig. 1938/1233. ikt. sz.

122 Uo.

123 Uo.

124 Uo. Polgm. ikt. sz. 2197/1943. II.

125 Uo. Polgm. ikt. sz. 21129/1940. II.

126 Uo.

azzal, hogy a – sokszor végrehajtás útján – kitelepitett, sokgyermekes családoknak lesz-e hajlék a fejük felett. Csupán az erdőigazgatóság javasolta, hogy az erdőben élő telepítők „valamely városi birtokon akár örök bérlet, akár tulajdonjog mellett elhelyezést nyerjenek, amivel ezen kérdés gyökeres és végleges rendezést nyerne.”¹²⁷ Ez azonban éppúgy nem valósult meg, mint ahogyan nem jutott föld a vákáncsosoknak az 1920-as években sem. Az ellenforradalmi rendszer földosztása idején Debrecen határának gyengébb pontjain 2312 kh-t adtak át és 96 kh-t parcelláztak fel házhelynek.¹²⁸ A város környékének legszegényebb lakói azonban – a vákáncsosok – ebből kimaradtak: „... amikor a föld igénylés volt, elment ki-ki közülünk a falujába s földér jelentkezett, de ott azzal utasítottak el minket, hogy menjünk Debrecenbe, ott vagyunk jogosultak föld igénylésre, itt meg közsegeinkbe utasítottak, szóval mindenünnen kimaradtunk... most már annak lehetőségétől is meg vagyunk fosztva, hogy az Országos Földrendező Biróság útján házhelyhez juthassunk, pedig az is ki volt kötvé részünk, hogy a telepítés betegeztével házhelyet is kapunk.”¹²⁹

A kitelepitéssel kapcsolatos intézkedések hatása hamarosan megmutatkozott. 1934-ben 5 család hagyta el önként az erdőt és lakhelyét. Ugyanebben az évben a nagycseri 4, a debreceni erdőhivatal 3 telepítőnek mondott fel a következő év tavaszára. Ezenkívül még 30–40 olyan vákáncsosnak mondtak fel, akik 15 évig voltak ugyanazon a helyen és – szölt az indoklás – nem végeztek kielégítő munkát.¹³⁰ A munkaviszony megszüntetését az erdőigazgatóság a legtöbb esetben azzal indokolta, hogy az illető „hanyag, felesleges, kihágásért büntetve.” Ezek általában „többszörösen büntetett, hanyag, renitens egyének, akik jogtalan legeltetéssel, naplopó életmódjukkal, laza erkölcsi feltogásukkal tönkreteszik az erdőt.”¹³¹ A vákáncsosok életkörülményeinek ismeretében azonban aligha lehet csodálkoznunk azon, hogy pusztá létfenntartásuk érdekében esetenként kisebb-nagyobb kihágást is elkövettek, kényszerültek elkövetni. A város és az erdőigazgatóság is elsősorban a legeltetést és a falopást tartotta súlyos véteteknek. Gyakran hivatkoztak az 1920-as szabályzatra, amely szerint „... legeltetni... csak az erdőgondnokság által kijelölt olyan területen szabad, ahol a legelő állat kárt nem tehet. Ha károsítástól kell tartani, a kipányvázás vagy istállózás kötelező.”¹³² A tilalmat azzal indokolták, hogy a 15 éven aluli telepítésben a fák védelme érdekében nem szabad legeltetni, az ennél idősebbekben pedig a kaszálóbirtokosokat illeti a szolgalmi jog: a legeltetés és a kaszálás is.¹³³

Az 1940-es évek elején már nemcsak az erdőben okozott károk miatt tett panaszt az erdőgazdaság, hanem a telepítők „henyélése”, munkakerülése miatt is: „... az erdőgazdasági munkáknál sem lehet őket munkára serkenteni, mert igényeik a táplálkozás biztosítottságának határáig terjednek. Az erdőigazgatóság véleménye szerint hosszú évek nyomorúságos életmódja következtében tompult el teljesen erkölcsi érzékük.”¹³⁴ Ez természetesen ismét jó ürügyül szolgált a kitelepitésekhez. Arra hivatkoztak, hogy a vákáncsosok kunyhói távolesnek a munkaközpontoktól, tehát a kilakoltatással – amelynek következtében a tele-

127 Uo. Erdőig. 1937/3163. ikt. sz.

128 Komoróczy György i. m. 79.

129 HBL IV. B. 1414/b. 58. 1218/1930.

130 Kgyj. 1934. 456. sz. 36.857 eln.

131 HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. Erdőig. 1942/4323. ikt. sz.

132 ESZ 1921. 12.

133 HBL Debr. kgy. jkv. IV. B. 1403/b. 20. 234./1934.

134 HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. Erdőig. 1940/2654. ikt. sz.

pítő kénytelen valamelyik községben vagy városban letelepedni – a „munkakerülő” családok kényszerítve lesznek a munkavállalásra.¹³⁵

Előfordult, hogy néhány vákáncsos „csak” feleslegesnek bizonyult. Ezek – ha valóban nem tudtak rájuk bizonyítani semmiféle kihágást – s a kilakoltatási határidőnek is eleget tettek, „jutalmazás címen a kunyhófát ingyenesen meg szokták kapni.”¹³⁶ Még az is kitüntetésnek számított, ha a telepítőnek megengedték, hogy kunyhójának selejtes faanyagát 30–40 P-ért megvásárolja.¹³⁷

Természetesen a vákáncsos erdőtelepítési rendszer fokozatos megszüntetése nem jelentette egyúttal az erdőfelújítás ütemének lassulását is. A bentlakó erdőtelepítők elbocsátásával párhuzamosan egyre több bejáró, környékbeli szegényt alkalmaztak, akik munkájuk végeztével éjszakára mindig hazamentek. Köztest ezek is művelhettek, de állatot az erdőben nem tarthattak. A rendelkezésre álló adatok szerint 1938-ban már 1500 bejáró telepítő dolgozott a debreceni erdőkben.¹³⁸

1935-ben a négy erdőhivatal területén már csak 250 vákáncsos család élt.¹³⁹ Ugyanebben az évben a polgármester javaslatára a Pac-Veker nevű 660 kh területű ingatlant átadták az erdőigazgatóságnak beerdősítésre és 80 erdőtelepítő család elhelyezésére.¹⁴⁰ Az ide telepített családok házhelyet és kis leelőt is kaptak.¹⁴¹ Létszámuk fokozatosan emelkedett: 1939-ben már 50 család élt ezen a területen.¹⁴² Egy helyre tömörítették őket – Pac 20. sz. alatt – de feladatuk továbbra is az erdőtelepítés maradt. A kunyhókat itt is a már leírt módon készítették. Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a közigazgatási hatóság tűzrendészeti és egészségügyi szempontból kifogásolta ezt a lakáscsoportot. Az erdőigazgatóság ennek ellenére sem törekedett a szociális helyzet megjavítására, csupán megnyugtatta a közigazgatósági hatóságot, hogy a már meglévő kunyhókon kívül Pac-Vekerén többet nem fognak építeni, az odatelepített vákáncsosokat pedig a bérlet lejárta után a cselédlakásokban helyezik el.¹⁴³

Az 1930-as évek végétől kezdve az erdőigazgatóság már nem adott újabb telepítési feladatokat a vákáncsosoknak, hogy ezt a művelési módot minél előbb felszámolhassák.

A nyomorúságos életmód ellenére a kitelepítések idején a vákáncsosok a végsőkig ragaszkodtak a kunyhóhoz és megszokott életmódjukhoz. Előfordult, hogy a kilakoltatott telepítők engedély nélkül visszaköltöztek kunyhójukba, vagy legalábbis fellebbeztek a polgármesterhez: „... *Méltóságos Polgármester ur hoz aval a kérésel fordulok hogy az városilakában marathasunk csak oktober 1 gyig és földet munkálhasuk ... ne engem de 9 kicsiny gyermekeme vegye tekintetbe ...*”¹⁴⁴ „... *Tizenegy gyermek anyja vagyok, még kétgyermekes családot sem fogadnak meg a gazdák, nemhogy még 11 gyermekes családot, és hová fogok menni a nehéz tél idején.*”¹⁴⁵ Megértésre azonban ritkán találtak. A város célját és a kérlelhetetlenség okát jól jellemzi az a néhány sor, amelyet

135 Uo. Polgm. ikt. sz. 50823/1942. II.

136 Uo. Erdőig. 1942/3360. ikt. sz.

137 HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946.

138 Uo. Erdőig. 1938/1233. ikt. sz.

139 Kiss Lajos i. m. 470–471.

140 Kgyj. 1935. 646–647.

141 Balogh István i. m. 16.

142 HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. Polgm. ikt. sz. 43703/1939. II.

143 Uo.

144 Szutor György kérelme. Uo. ikt. sz. 18060.

145 Mocsár Gábor–Taar Ferenc i. m. 33.

az egyik kitelepített vákáncsosról írtak: „Szabó az erdőhivatal rendelkezésével ellenszegül, ezzel aláássa a rendelkező hatóságok tekintélyét és vele szemben tanúsított minden további engedékenységgel visszahatással lesz a folyamatban levő és a telepítői rendszer fokozatos leépítését célzó intézkedések mikénti végrehajtására.”¹⁴⁶

A polgármester, az ügyészség és az erdőigazgatóság összefogásával elérték, hogy a II. világháború végére csak az erdőigazgatóság által kijelölt családok maradtak az erdőben. A pac-vekeri telepítők egy része 1945 után is az erdőgazdaság szolgálatában maradt, nagyobb részük azonban fokozatosan elköltözött. Részben a tsz-ekben, részben az ÁG-ban vállaltak munkát.¹⁴⁷ 1952-ben már csak 10 család élt Pac-Vekerén: napszámbérért ültették az erdőgazdaság által adott csemetéket, s felesben használták azokat a földeket, amelyeket fele vetőmaggal megművelésre kaptak. A beszolgáltatási kötelezettség nem terhelte őket.¹⁴⁸

Ma már alig lehet vákáncsos családot találni a debreceni erdős pusztákon. Akik a kitelepítések után is a vákáncsföldön maradtak, 1945-ben földet kaptak, s később a legtöbb közülük tsz-tag lett. Sokan beköltöztek Debrecenbe vagy a környékbeli falvakba, s többen közülük az erdőgazdaság fizetett munkásai lettek.¹⁴⁹

146 *Levelek a múltból*. Összeáll.: Komoróczy György és Nagy László. (Debrecen, 1954.) 17–19.

147 *Sárközy Zoltán: Vákáncsosok között. Építünk*, 1952. 63.

148 1948-ban Debrecen város 20 941 kh területű erdőtulajdona az 5600/1945. FM számú rendelet alapján állami tulajdon lett.

149 *Kiss Lajos* i. m. 471.

Tóth János erdőtelepítő kérelme, 1940.
(HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. ikt. sz. 34599.)

Méltóságos Polgármester Úr!

Mély tisztelettel alulírott már 20 éve dolgozom, mint erdőtelepítő Debreczen sz. kir. Város halápi erdejében, a hol a 185. szám alatt lakom. Ezen idő alatt hűségesen teljesítettem a rábízott feladatot s most már 79 éves öreg ember vagyok, ennek dacára bírói ítélettel kimozdítottam az általam eddig lakott és sajátomból épített lakásból azért mert galyfát használtam tüzelésre. Mikor 20 évvel ezelőtt odakerültem, a galyfának tüzelésre való használata meg volt engedve s ezen az alapon tüzeltem, épen úgy, mint a többi erdőtelepítők valamennyien. Ezen körülmény nem lehet oka annak, hogy engem, mint aki 20 éve szolgálom a nemes Várost, a kinek két fia hősi halált halt s most mint a Város szolgálatában megrokkant, öreg ember, kinek már kevés van hátra a földi életből, kimozdítsanak saját lakásomból, földönfutóvá tegyenek annyival is inkább, mert még két évi telepítési munkám van, melyet – ha mindjárt nap-számokkal is – de el kell végezmem. Nem tudom elképzelni, hogy azt, a ki életének jelentős részét Debreczen sz. kir. város szolgálatában töltött el, most épen Debreczen sz. kir. Város dobasson ki a szabad ég alá s kárhoztasson pusztulásra. Ezek alapján mély tisztelettel kérem a méltóságos Polgármester Urat: hogy kérésemet Debreczen sz. kir. Város Törvényhatósági Bizottsága elé terjesszteni méltóztassék, a hol is az iránt esedezem, hogy nekem a Haláp 185. számú házában holtigtartó ingyenes lakást engedélyezni méltóztassék.

Alázatos kérelmem megújítása mellett, vagyok alázatos tisztelettel

Tóth János
erdőtelepítő

Özv. Nagy Jánosné és ifj. Nagy Ferencz kérelme, 1942.
(HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. ikt. sz. 12042.)

Méltóságos Polgármester Urnak. Debrecen

Alulis íródtak id. özv Nagy Jánosné és fia ifj. Nagy János fancsikai erdőtelepítők, azon alázatos kéressel fordulunk a méltóságos fenti Cimhez, miszerint a M. kir. erdőhivatal Bánk 93/1942 számú, részünkre (mindkét család részére) kiadott felmondást hatályon kívül helyezni méltóztassék.

Kérésünk indoklására bátorkodunk felhozni, hogy már 30 éve dolgozunk szorgalmasan a fancsikán erdőtelepítéssel, a mellyel épen csak a szűkös mindennapi kenyereinket és a legszükségesebb ruhadarabot tudtuk magunkra megszerezni. Én id. özv Nagy Jánosné a ki 80 éves vagyok, lányommal és vőmmel dolgozom, fiam pedig, a kinek 6 gyermeke van és mint fent említjük 30 évi keserves munka után 1942 évi febr. 28 án kézbesítenek egy felmondási ívet mely szerint 30 nap alatt pakoljunk ki! Hát hová? Semmi nélkül, sehol egy üres lakás nincs de meg enni sincs mit! Tudomásunk szerint 30 évi szolgálat után legalább hat havi felmondás jár, tisztelettel kérjük tehát a méltóságos Polgármester Urat, méltóztassék kérésünknek helyt adni és a nyáron eddigi minőségünkben meghagyni kegyeskedjék. Ígérjük, hogy a nyáron szerzünk magunknak helyet és az ősszel ha betakarítunk, elköltözzünk.

Kérésünk ismétlésével, azon reményben, hogy jogos kérésünk meghallgatást talál, vagyunk és maradunk, alázatos szolgálai:

Kelt Debrecen 1942. III. 8 án

özv Nagy Jánosné
Ifi Nagy Ferencz

Felmondás Tikász Imre Haláp 21. sz. alatti lakos erdőtelepítőnek
(HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. 30/3. 1942. sz.)

Értesitem, hogy Címnek az erdőben való bentlakását f. évi április hó 1-re felmondom.

Felhívom, hogy a felmondás időpontjáig Debrecen sz. kir. város területén lévő minden építményét bontsa el, a bontás után maradó gödröket temesse be, az építményekből kikerülő várostulajdonát képező faanyagot csomóba rakva a védkerületi erdőőrnek adja át és az erdőből minden ingóságával együtt költözzék ki.

Figyelmeztetem, hogy a f. évben az erdőben erdőtelepítési munkát már nem folytathat és állatot nem legeltethet.

Nagycsere, 1942. évi február hó 9.-én

M. Kir. Erdőhivatal:

m. kir. főerdőmérnök
erdőhivatalvezető

Id. Szabó András erdőtelepítő felmondása

(HBL Debr. Polgm. XXI. 505/a. 54. 6585/1946. 78/1942. sz.)

Többbizben arról győződtem meg, hogy erdőtelepítői munkáját hanyagul végzi és erdei kihágást követett el, ezért a 990/1921. kb. szám alatt jóváhagyott Erdőtelepítési szabályzat 9. c. és d. pontja alapján az Alsópac védkerület Pac 20. számú erdőtelepítési telepről és Debrecen sz. kir. város minden erdejéből 1942. év március hó 31-ével kitiltom.

Felhívom tehát, hogy az itt jelzett időpontig a telepet hagyja el, a most élvezett városi lakást üritse ki. Amennyiben a kijelölt időig a kiutasításnak nem felel meg, karhatalommal fogom kitelepíteni.

Az eddig használt városi lakást érintetlenül kell hagynia, arról csak igazoltan saját tulajdonát képező berendezést viheti el.

Az erdőben mezőgazdasági köztes művelésű földet nem használhat és legeltetést nem gyakorolhat.

Bánk, 1942. február 18.

Pammer Dezső sk.
m. kir. főerdőmérnök

DIE DEBRECENER VAKANZLEUTE

Um die Forste der Stadt Debrecen ging der Kampf Jahrhunderte lang: einerseits forderete die Viehzucht die Erhaltung der Waldweiden und – Wiesen, andererseits wusste aber die Stadtoberkeit, dass das Weiden und Grasschneiden den Forst kaputtmachen. Man wollte das Problem vom 17. Jahrhundert an mit einer Reihe von Verordnungen lösen – umsonst. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gab es geschlossene Forsteinheiten nur im Nagyerdő (Grosswald), Monostor, Apafa, Savóskút und Ohat. Die östlichen Gebiete der Stadt waren nur fleckenweise mit Wald bedeckt. Die im Interessen der Forste gefällten Verordnungen wurden auch von der Sitzung des Ungarischen Forstvereines 1868 in Debrecen und vom Forstgesetz von 1879 (Ges-Art XXXI gefördert. Es hat die sinnlose Rodung zurückgedrängt, den Erhalt und Schutz der Wälder, die Beforstung der Öden und sandigen Gebiete, den behördlichen Ausbau der Forstverwaltung vorgeschrieben.

Die Stadt Debrecen konnte (aber auch wollte) nicht die Beforstung materiell unterstützen (Getreidekrise am Ende des 19. Jahrhunderts, finanzielle Schwierigkeiten); sie konnte das machen, da die Zahl der Arbeitslosen am Ende des 19. Jahrhunderts immer zunahm. Ausser den gelegentlichen Arbeiten (Waldbahnbau, in waldigen Heiden Wildwasser Ableitung) blieben doch genügend viele Landarbeiter, die die lohnlose Beforstung unternahmen.

Diese Anpflanzer wurden in Debrecens Umgebung „*vákáncsos*“ (Vakanzmann) genannt. Die Benennung entstammt dem lateinischen Wort *vaco*, *are* = „leer sein“. Die ersten Vakanzleute konnten in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts ausgewanderte verarmte Debrecener Bewohner sein. Später wurden sie aus den besitzlosen Landarbeitern der herumliegenden Dörfer geworben. Der Vakanzmann ist also ein Debrecener Waldroder und – Anpflanzer, der die von ihm selbst bewaldete Parzelle (*vákáncs* = Vakanz, Vakanzfeld) bis zum Anwachsen der Bäume pflegt und zwischen den Pflänzlingen für das eigene Bedürfnis Hackfrüchte anbaut. Die Fläche des Vakanz – Feldes war verschieden. Laut der Vorschriften durfte es 1–6 Joch nicht übersteigen, in der Praxis war aber mindestens 10 Joch zugeteilt. Anfangs zerfielen die Vakanzleute in zwei Gruppen: die Bebauer die nahe zum Forste wohnten gingen auf den Arbeitsplatz regelmässig hinaus, den Anpflanzern der weitliegenden Parzellen wurden das Draussenleben und die Viehzucht gestattet. Ihr Wohnsitz durfte aber 50 Quadratklafter nicht übersteigen, und sie durften nur provisorische Erdhütten errichten, da sie nach dem Zusammenneigen der Baumkronen auf ein anderes Gebiet ziehen mussten. Das ganze Leben des Vakanzmannes wird durch die Zeitweiligkeit charakterisiert. Die Forstverwaltung bestimmte die Zahl und Art der zu haltenden Tiere (das Statut von 1906 erlaubte drei Schweine, ein Pferd, eine Kluh und Geflügel). Diese Anzahl war aber (1931) nur bei 19 Familien (7%) zu finden.

Die wichtigste Unterhaltsquelle für die meisten Vakanzfamilien war die Zwischenfrucht: ausser Schlingpflanzen durften sie alles bebauen, was das Anwachsen der Pflänzlinge nicht verhindert hat (später wurde das Anpflanzen des Roggens begrenzt). Zu ihrem Unterhalt kamen noch als Ergänzung die Viehzucht (Milchprodukte, Geflügel) der Wildfang (mit Falle) eventuell das Korbflechten oder ein anderes Handwerk.

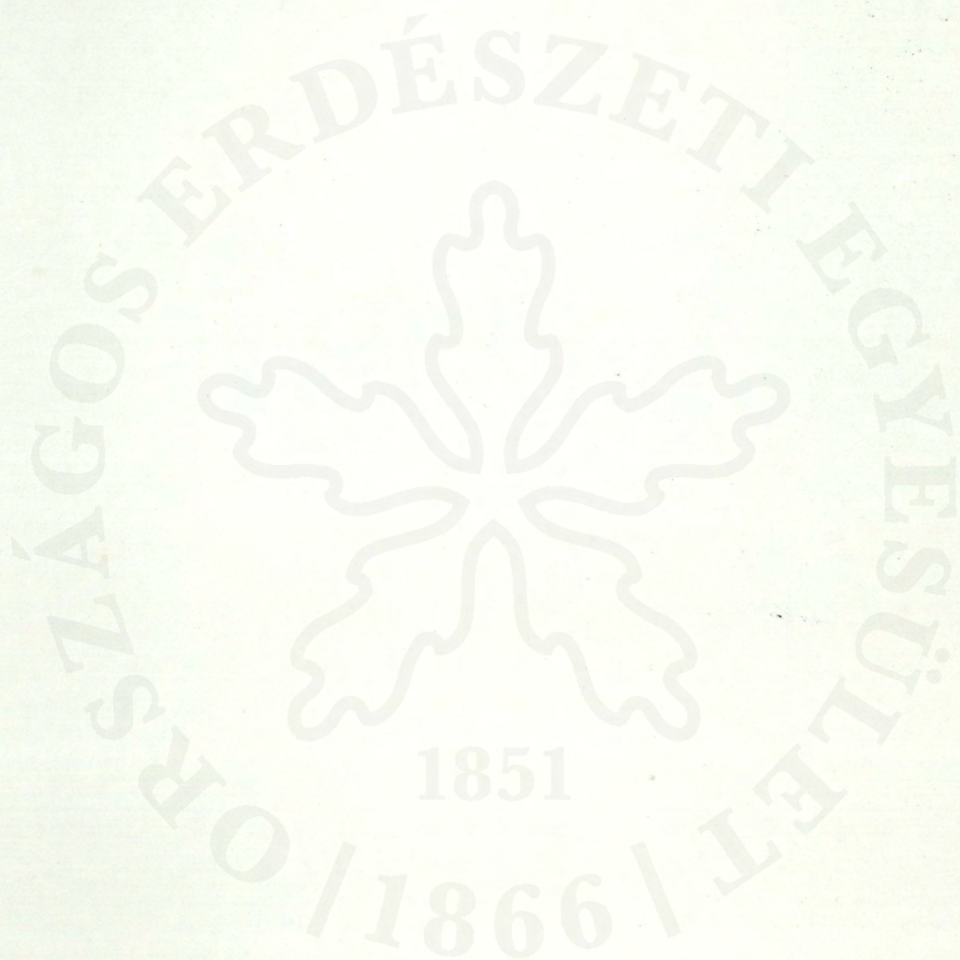
Die Vakanzleute haben – ihrer Lage und ihren Lebensverhältnissen nach – eigentlich in Fronarbeit bewaldet. Sie bekamen das Ansiedlungserlaubnis auf dem Ausrottungs – Boden der Stadt; sie waren erdgebunden (bis zum Anwachsen der Bäume durften sie das erhaltene Gebiet nicht verlassen); um den zeitweiligen Gebrauch des zu bewaldenden Gebietes (um den Boden, wo noch keine Pflänzlinge gesetzt wurden) zahlten sie keine Pacht, sondern einen ziemlich hohen (1/3 oder 1/2) Zehnten.

Das Anstellen der Vakanzleute dauerte vom Anfang der 1880er Jahre bis Mitte der 1940er Jahre. Die Stadt hat aus Not diese Wirtschaftsweise gewählt, und nach einer be-

stimmten Zeit, als sie auch anders den Erhalt der Forste und die neuen Bewaldungen sichern konnte, hat sie selbst versucht, das aufzuheben.

In der Veränderung der Anzahl von den Bewaldern sind zwei Wellen zu beobachten: die erste erreichte den Höhepunkt nach der Jahrhundertwende, die andere – in 1921 (da lebten 980 Vakanzfamilien in den Forsten der Stadt). Nach 1921 erfolgte wegen der Massnahmen der Stadt eine allmähliche Abnahme.

Da es viele Fehler im Vakanzbau gab und der Bewaldungsrückstand immer grösser wurde, versuchte die Stadt, von den 1920er Jahren an, diese Beforstungsweise allmählich zurückzudrängen. Das gelang aber – wegen finanzieller und sozialer Gründe – endgültig erst in den 1940er Jahren. Ein Teil der Vakanzleute blieb auch weiter bei der Försterei als Lohnarbeiter, die anderen zogen weg oder wurden Mitglieder der nach 1949 gestalteten Produktionsgenossenschaften.

Fk.: Szöllősi Gyula
74.1303.66-11-1 Alföldi Nyomda, Debrecen